

Olga Mezhevich

HUR ÖVERSÄTTER MAN ARTIGHET? ARTIGHETSSTRATEGIER I SKÖNLITTERÄR DIALOG PÅ SVENSKA OCH RYSKA¹

Abstract

This study examines politeness strategies in literary dialogues and strategies for their translation between Swedish and Russian. As the material for the analysis functions the novel *Lang* by the Finland Swedish author Kjell Westö and the novel's translation into Russian. The theoretical framework of the present study is based on Brown & Levinson's politeness theory (1987), cultural dimensions theory (Hofstede 1984, 1991; House, et al. 2004), Larina's comparative research on Russian and English politeness systems (2009) as well as Toury's theory of Descriptive Translation Studies (1995) and Chesterman's research on categorization of translation strategies (1997).

This study examines two speech acts that are primarily connected to negative politeness strategies (requests and directives [orders & bans]) as well as two speech acts that are linked to positive politeness (greetings and forms of address pronouns).

The analysis of the translation of politeness strategies from Swedish to Russian in Kjell Westö's novel *Lang* showed that the translator chooses to adapt to target cultural norms, i.e. in terms of Toury (1995) to perform an *acceptable translation*. The adaptation to the asymmetry of the politeness systems happens as the translator modifies politeness strategies that belong to the source culture according to the politeness conventions that exist in the target culture with the help of the translation strategies. The results show that this is done both in terms of translation of request and directives (speech acts linked to negative politeness strategies) and greetings and forms of address (speech acts linked to positive politeness strategies). A number of pragmatic translation strategies are used for these changes, according to Chesterman's classification (1997): *Explicitness change, Illocutionary change, Interpersonal change, Cultural filtering*.

---

¹ Artikeln har skrivits med stöd av Ella och Georg Ehrnrooths stiftelse och Svenska litteratursällskapet i Finland med medel ur Ingrid, Margit och Henrik Höijers donationsfond II. Varmt tack till mina handledare Jan Lindström och Lieselott Nordman för deras stöd, engagemang och värdefulla kommentarer. Jag vill också tacka två anonyma granskare samt redaktörer för genomläsning och kloka kommentarer på artikelmanuset.

1. Introduktion

Dagligen använder vi olika artighetstrategier utan att fundera på orsaker till deras användning: vi hälsar, tackar, ber om ursäkt, försöker tona ner uppmaningar – med andra ord strävar vi efter att vara trevliga i kommunikationen och bete oss artigt. Varje samhälle har sociala normer som består av mer eller mindre explicita regler som föreskriver ett visst beteende: normenligt beteende väcker inte uppseende, men avvikande beteende värderas negativt. Emellertid består inte artighet bara av konventionella artighetsuttryck (t.ex. *hej, tack, ursäkta*), utan det är ett mycket mer komplicerat och kulturbundet fenomen, vilket jag kommer att diskutera i den här artikeln genom att analysera ryska översättningar av svensk skönlitterär dialog.

Kommunikationen mellan karaktärer i en skönlitterär text som presenteras mest i form av dialoger skiljer sig givetvis från autentiska kommunikationssituationer: författaren skapar en illusion av autentiskt tal genom att selektivt föra in vissa grammatiska och lexikala detaljer som präglar den muntliga kommunikationen (t.ex. talspråksmarkörer). Artighetsstrategier återspeglas i skönlitterära dialoger eftersom de hör till det normala umgänget mellan människor samt bidrar till förståelse av förhållanden mellan karaktärerna. Eftersom det i olika kulturer finns olika uppfattningar om vad som är artigt och vad som är oartigt, måste dessa uppfattningar uppmärksammas bland annat vid översättning och översättarutbildning som Vehmas-Thesslund påpekar i sin artikel om ryska tilltalsmönster (Vehmas-Thesslund 2015:169).

I den här artikeln analyserar jag olika artighetsstrategier som används vid kommunikation mellan karaktärerna i Kjell Westös roman *Lang* samt vilka pragmatiska översättningsstrategier som utnyttjas för att översätta artighetshandlingarna från svenska till ryska. De pragmatiska strategierna (Chesterman 2016 [1997]:104f.) är val av information i källtexten som baserar sig på vad översättaren vet om den eventuella måltextläsarens kunskaper. I samband med pragmatiska strategier sker det ofta även andra och mer omfattande syntaktiska och semantiska ändringar i måltexten. De pragmatiska strategierna är kulturell filtrering, explicitetsändring, informationsändring, interpersonell ändring, ändring av talakt, koherensändring, partiell översättning, synlighetsändring, transredigering och andra pragmatiska ändringar. Jag analyserar artighetsstrategier i romanen utgående från en modell utarbetad av Tatjana Larina (2009) i hennes omfattande studie där hon jämför artighetssystemen i ryska och engelska kommunikativa kulturer. Artighetsteori (Brown & Levinson 1987, m.fl.) utnyttjas för att skapa en modell för analysen. Resultat som inhämtats i studier av kulturdimensioner (Hofstede 1984, 1991; House, m.fl. 2004) fungerar som en bakgrund för analysen av observerade skillnader mellan svenska och ryska artighetsstrategier.

2. Material: Kjell Westös roman *Lang*

Kjell Westös roman *Lang*, som först publicerades år 2002 av *Söderströms* i Finland (år 2003 av *Norstedts* i Sverige), var den tredje romanen av Westö. *Lang* nominerades för Finlandiapriset och Nordiska Rådets pris och har översatts till tretton olika språk och är i nuläget den enda av Westös romaner som finns på ryska. Den nämns av Aleksej Vostrov i hans artikel om ryska översättningar av finlandssvensk litteratur; det finns vidare en rysk översättning av Westös novell *Melba, Mallinen och jag* (Vostrov 2018:83). Romanen kom ut på ryska 2005 genom Moskva-förlaget *Tekst* och publikationen fick stöd av FILI – Center för litteraturexport som främjar översättning av finländsk litteratur i världen. Det är värt att notera att romanen i översättningen fick ett annat namn: *Кристиан Ланг – человек без запаха* ('Christian Lang – den doftlösa mannen'). Översättningen till ryska gjordes av Marija Ljudkovskaja, som översätter dramatik, barn- och vuxenprosa, sakprosa, bildböcker och filmer främst från svenska till ryska, men även från engelska och danska. Marija Ljudkovskaja har studerat svenska vid Ryska statliga humanistiska universitetet i Moskva, senare undervisade hon där i svenska. År 2017 fick hon litteraturpriset *Master* för sina översättningar av barnböcker från svenska till ryska. Tillsammans med Evgenija Tinovitskaja och Marina Boroditskaja har Marija Ljudkovskaja gjort nyöversättningar till ryska av Tove Janssons böcker om mumintrollen. Nyöversättningarna publicerades av förlaget *Azbuka* 2018.²

Valet av *Lang* för analysen är inte slumpmässigt. Som Tallberg-Nygård (2017:31) poängterar i sin doktorsavhandling är Kjell Westö känd för att förankra sin litterära produktion i den tvåspråkiga finländska miljön och framför allt i Helsingfors. Haapamäki och Eriksson (2017:170–171) påpekar emellertid i sin forskning kring flerspråkighet i Westös romaner att språkmässigt skiljer sig *Lang* från andra Westös romaner. Den första skillnaden är att *Lang* inte är så rik på finlandismer som Westös andra romaner och detta förenklar förståelsen för rikssvenska läsare. Den andra skillnaden ligger i handlingen som utspelar sig mest på finska i finskspråkiga miljöer trots att det inte manifesteras i språkväxling i romanen. *Lang* innehåller dock många dialoger som spelar en viktig roll för förståelsen av handlingen i romanen samt relationerna mellan karaktärerna. Därför bestämde jag mig för att studera litterärt talspråk i romanen *Lang*, och mitt syfte är härmed att ta reda på hur man översätter artighet till ett annat språk och vilka faktorer som tas i beaktande vid översättningen.

---

² Recension av en rysk översättning av Tove Janssons bok *Trollkarlens hatt* 2018.

Genremässigt definieras *Lang* på omslaget till den finländska publikationen som en psykologisk relationsthiller som utspelar sig i Helsingfors. Detta noterades också av Tuva Korsström i hennes recension i Hufvudstadsbladet år 2002 där hon slår fast att romanen snarare tillhör genren psykologisk thriller än en episk roman, som föregångaren *Drakarna över Helsingfors* representerade (Korsström 2002). Huvudkaraktären i romanen är Christian Lang som är en fyrtioårig berömd författare och TV-pratshowvärd. En regnig dag i Helsingfors träffar Lang den 27-åriga Sarita som han blir förtrollad av. Sarita bor med sin son Miro i en lägenhet i Berghäll på Helsingegatan och hon har en ex-make Marko, Miros pappa. Långs och Saritas förhållande utvecklas, men Saritas ex-make Marko, som har vissa psykiska problem, är inte glad över detta. En natt samlas de alla i Saritas lägenhet, Lang och Marko slåss med varandra, och slutligen blir Marko dödad, men det är oklart vem som gjorde detta: Lang eller Sarita. Lang tar skulden på sig och hamnar i fängelse trots att läsaren får en känsla av att det var Sarita som dödade Marko. Hela historien i boken berättas av Långs gamla kamrat Konrad Wendell.

I det följande presenterar jag mina teoretiska utgångspunkter. Jag kommer att börja med en diskussion av artighetsteori, sedan övergår jag till kulturdimensioner och vidare till översättningsteori där jag koncentrerar mig på översättningsnormer och översättningsstrategier.

3. Bakgrund och analysmodell

3.1 Artighet och socialt ansikte

Artighetsteori (*politeness theory*) är en gren av pragmatiken och sociolingvistik. Denna teori inriktar sig inte bara på språkliga uttrycksformer av artighet utan samtidigt på yttrandekontexten samt relationen mellan talare och lyssnare (Thomas 1995:149).

Penelope Brown och Stephen C. Levinson (1987) menar i sin inflytelserika teori om artighet att ett socialt ansikte (eng. *face*) är den viktigaste motivationen för artighet. Begreppet *ansikte* (eng. *face*) introducerades först av Erving Goffman:

The term *face* may be defined as the positive social value a person effectively claims for himself by the line others assume he has taken during a particular contact. Face is an image of self-delineated in terms of approved social attributes – albeit an image that others may share, as when a person makes a good showing for his profession or religion by making a good showing for himself.
(Goffman 1967:5)

Varje samhällsmedlem måste lära sig att bevara ansiktet eftersom det är ett viktigt villkor för kommunikation: att lära sig att bevara ansiktet är som att lära sig trafikreglerna för social interaktion (Goffman 1972:323). Brown och Levinson, som utvecklar denna syn på artighet, kallar ansiktet ett universellt koncept som representerar en särskild social bild, som varje medlem av samhället är intresserad av att bevara. Ansiktet kan upprätthållas, utvecklas och det kan även tappas. Eftersom ansiktena är sårbara och man vill upprätthålla varandras ansikten, strävar man efter samarbete i interaktionen (eng. *maintain the face*) (Brown och Levinson 1987:61–62). Människor tenderar att skydda sitt eget och andra människors ansikte i samtal genom artighet genom att förmildra potentiella hot mot samtalsdeltagarnas självbilder eller känsla av egenvärde. Brown och Levinson hävdar att ett ansikte består av två relaterade aspekter: det negativa ansiktet (eng. *negative face*) och det positiva ansiktet (eng. *positive face*). Det negativa ansiktet representerar människans vilja att vara oberoende och agera som hen vill. Det positiva ansiktet i sin tur åter speglar människans vilja att vara accepterad och godkänd av andra när det gäller beteende, värderingar, personlighet, osv. Med andra ord uppvisar det negativa ansiktet längtan efter autonomi och det positiva ansiktet representerar längtan efter acceptans. Både negativ och positiv artighet innebär sammellan olika kommunikativa strategier som används för att uppnå samma mål, dvs. artig och smidig kommunikation.

Brown & Levinson behandlar artighet huvudsakligen som ett universellt fenomen trots att de erkänner att det existerar kulturella skillnader i hur man hanterar artighet. Larina (2009:157) påpekar att den här aspekten av Brown & Levinsons artighetsteori har fått kritik av de forskare som studerat artighet i ett interkulturellt perspektiv, såsom Ide (1989, 1992); Blum-Kulka, House & Kasper (1989); Gu (1990); Nwoye (1992); Mao (1994); Meier (1995); Goldsmith & MacGeorge (2000); Ji (2000); Eelen (2001); Watts (2003).

Resultatet av det omfattande CCSARP projektet (*Cross-Cultural Speech Act Realization Patterns Project*) (Blum-Kulka & Olshtain 1984; Blum-Kulka, House & Kasper 1989), som jämförde sätt att utföra begäran och ursäkter i olika kulturer, visar några viktiga justeringar av artighetsbegreppet. För det första, även om olika kulturer har utvecklat likadana strategier för begäran kan deras användning i bestämda situationer variera mellan olika kulturer. För det andra, i motsats till Brown & Levinsons teori, antyder indirekthet inte alltid artighet. Enligt Brown och Levinson är en begäran artigare ju mer indirekt formulerad den är. Med empiriska exempel från olika språk och kulturer visar Blum-Kulka att det inte stämmer för alla kulturer. Till exempel på hebreiska anses antydningar (som är ett mycket indirekt sätt att be om någonting) som oartiga eftersom de saknar pragmatisk klarhet (eng. *pragmatic clarity*) (Blum-Kulka 1987:144).

Watts (2003:97–98) diskuterar Brown & Levinsons teori och anser att den mest är en teori om ansiktsarbete snarare än en teori om artighet. Vidare kritiserar Watts påståendet att artighet är ett universellt fenomen, eftersom det är oklart om exemplen i Brown & Levinsons verk valts ut för att bekräfta teorins allmängiltighet. Dessutom anser Watts att generaliseringar som är gjorda utgående från exempel från endast tre språk inte kan anses som säkra.

Spencer-Oatley (2008) har studerat artighet ur interkulturella perspektiv och har ett annorlunda angreppssätt än Brown & Levinson. Hon hänvisar inte till *politeness* utan till *rapport management*, dvs. ett tillvägagångssätt för att hantera harmoni och disharmoni i personliga relationer. Jag kommer inte att gå djupare in på den terminologi som hon föreslår, utan enbart understryka att Spencer-Oatley framhåller att kulturella skillnader i språkanvändning också spelar en viktig roll i utvärderingen av vad som anses som acceptabel och adekvat språkanvändning i en viss situation.

Larina (2009:158) för resonemanget vidare och menar att både begreppet *artighet* och begreppet *ansikte* (liksom andra konceptuella begrepp som *makt*, *vinst*, etc.) har olika innehåll i olika kulturer. På det sättet har till exempel det engelska kommunikativa beteendet en mer uttalad orientering mot bevarande av ansiktet än det ryska. I många kulturer, i synnerhet den kinesiska och japanska, är normerna för beteendet inte inriktade på bevarande av individens ansikte utan på bevarande av gruppens ansikte. Larina anser att kritiken mot Brown & Levinsons teori mest handlar om deras syn på artighet som ett universellt fenomen, då den i praktiken återspeglar den västerländska, eurocentriska modellen.

Sammanfattningsvis vill jag framhålla att Brown & Levinsons artighets-teori emellertid har blivit den mest omfattande teorin som beskriver artighet som kommunikativ drivkraft, och erbjuder ett effektivt verktyg för förståelsen av talarnas kommunikativa beteende ur en sådan synvinkel. Trots detta har många forskare betonat att kulturella skillnader spelar en mycket viktig roll vid beskrivning av ansikte och artighet, vilket jag även visar i denna studie. Detta är något som i själva verket gör studiet av artighet än mer relevant när det gäller att förstå skillnader mellan olika kommunikativa kulturer.

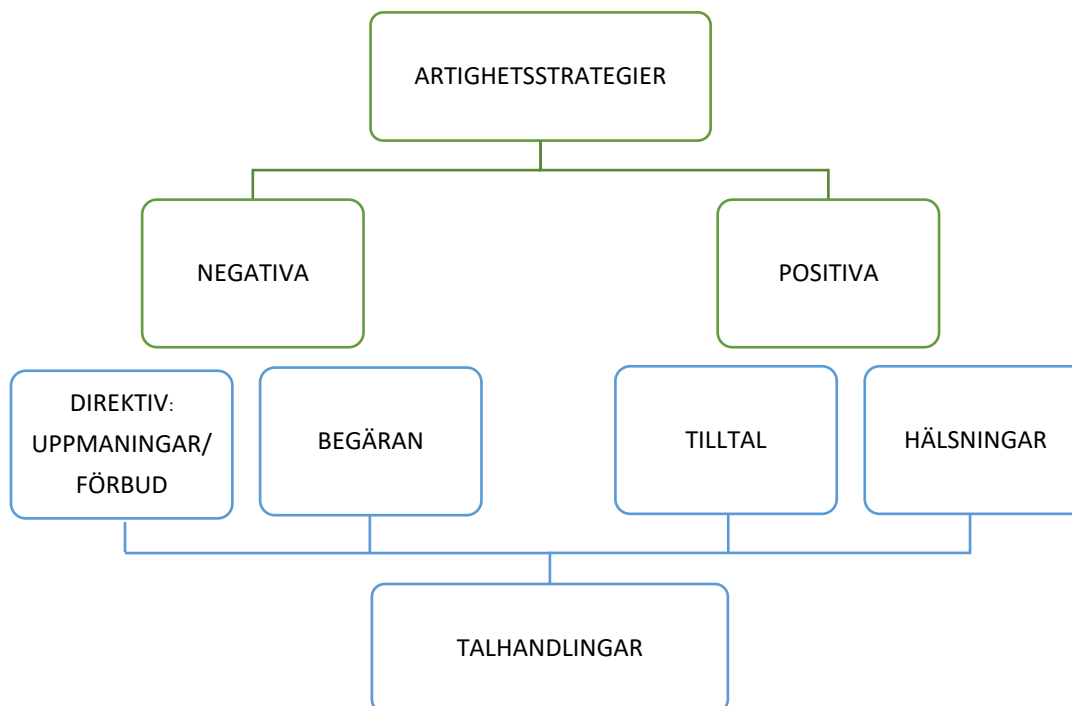
Brown & Levinson skiljer mellan negativa och positiva artighetsstrategier, av vilka de positiva inriktar sig på att skapa solidaritet och negativa i sin tur på att skapa distans. Båda typerna av artighet består av olika kommunikativa strategier med hjälp av vilka kommunikationen uppfattas som artig, men ur olika preferens för hur den interpersonella kommunikationen hanteras. Artighet är därmed kopplad till olika typer av talhandlingar: den positiva artigheten, som inriktas på att skapa solidaritet och visa sympati, är först och främst knuten till sådana talhandlingar som har en expressiv funktion, dvs.

hälsningar, tackande, komplimanger osv. Strategier inom den negativa artigheten, som satsar på att skapa distans till och respekt för den andres autonomi, är inriktade först och främst på imperativa talhandlingar, såsom uppmaningar, begäran, förbud. Larina påpekar att båda typer av artighet bör betraktas som två sidor av samma mynt, även om man bör komma ihåg att deras omfång och former kan vara olika, det vill säga förhållandet mellan positiv och negativ artighet kan variera mellan olika kulturer (Larina 2009:159).

De positiva artighetsstrategierna kan i sig vara konventionellt artiga. Till sådana hör tackande, ursäkter, hälsningar, farväluttryck, komplimanger, beröm, gratulationer, osv. Genom sådana talhandlingar visar man att samtalspartnern hörs, erkänns, respekteras, uppskattas. Trots detta påpekar Larina att den grad av uppmärksamhet mot samtalspartnern som uppfattas som artig varierar i olika kulturer. Till exempel är det i den engelska kommunikativa kulturen vanligare att uppmärksamma samtalspartnern och att belöna hen i jämförelse med den ryska kulturen (Larina 2009:323).

Brown & Levinson (1987:129) anser att negativa artighetsstrategier utgör grunden för ett respektfullt beteende. I anslutning till detta introducerade de begreppet *ansiktshotande talhandlingar* (*Face Threatening Acts*). Till dessa hör ordergivning, kritik, uppmaningar, begäran, förbud, rådgivande, dvs. talhandlingar med vilka man uppmanar den andra att utföra en handling eller med vilka man påverkar den andras intressen eller känslor. Ansiktshotande talhandlingar behöver ofta tonas ner eller förmildras för att de utgör ett socialt hot mot talaren, lyssnaren eller båda.

Jag kommer att analysera två typer av talhandlingar där de negativa artighetsstrategierna typiskt kommer till uttryck: begäran och direktiv (uppmaning/förbud) samt två typer av talhandlingar där de positiva artighetsstrategierna kan komma till uttryck: former av tilltal och hälsningar. I figur 1 presenteras dessa typer av talhandlingar i relation till en övergripande kategorisering av artighetsstrategier.

Figur 1. Talhandlingar som ingått i analysen och deras relation till positiva och negativa artighetsstrategier.

Innan jag övergår till analysen av artighetsstrategierna presenterar jag en teori om kulturdimensioner som kan erbjuda vissa förklaringar till skillnader i uppfattningar om vad som är artigt och oartigt språkligt beteende i olika kommunikativa kulturer.

3.2 Kulturdimensioner

Den nederländska socialpsykologen och antropologen Geert Hofstede (1984, 1991; Hofstede & Minkov 2010) har genomfört en av de mest omfattande studierna av hur människors värderingar påverkas av kultur. Hofstede har analyserat data angående värderingar hos anställda på det multinationella företaget IBM vilket inkluderade människor från över 50 länder. Analysen av data blev grunden för en indelning av fyra kulturdimensioner som senare utökades med ytterligare två. Med *dimension* menas en aspekt av en kultur som kan mätas i förhållande till andra kulturer. Enligt Hofstede finns det sex kulturdimensioner: maktdistans (*Power distance*), individualism mot kollektivism (*Individualism versus Collectivism*), maskulinitet mot femininitet (*Masculinity versus Feminity*), osäkerhetsundvikande (*Uncertainty avoidance*), lång mot kort tidsorientering (*Long-term versus Short-term orientation*),

njutning mot återhållsamhet (*Indulgence versus Restraint*) (Hofstede & Minkov 2010).

Jag kommer inte att presentera alla ovannämnda dimensioner utan koncentrerar mig på de två första (maktdistans samt individualism mot kollektivism) som är kopplade till samhällets centrala sociala egenskaper.

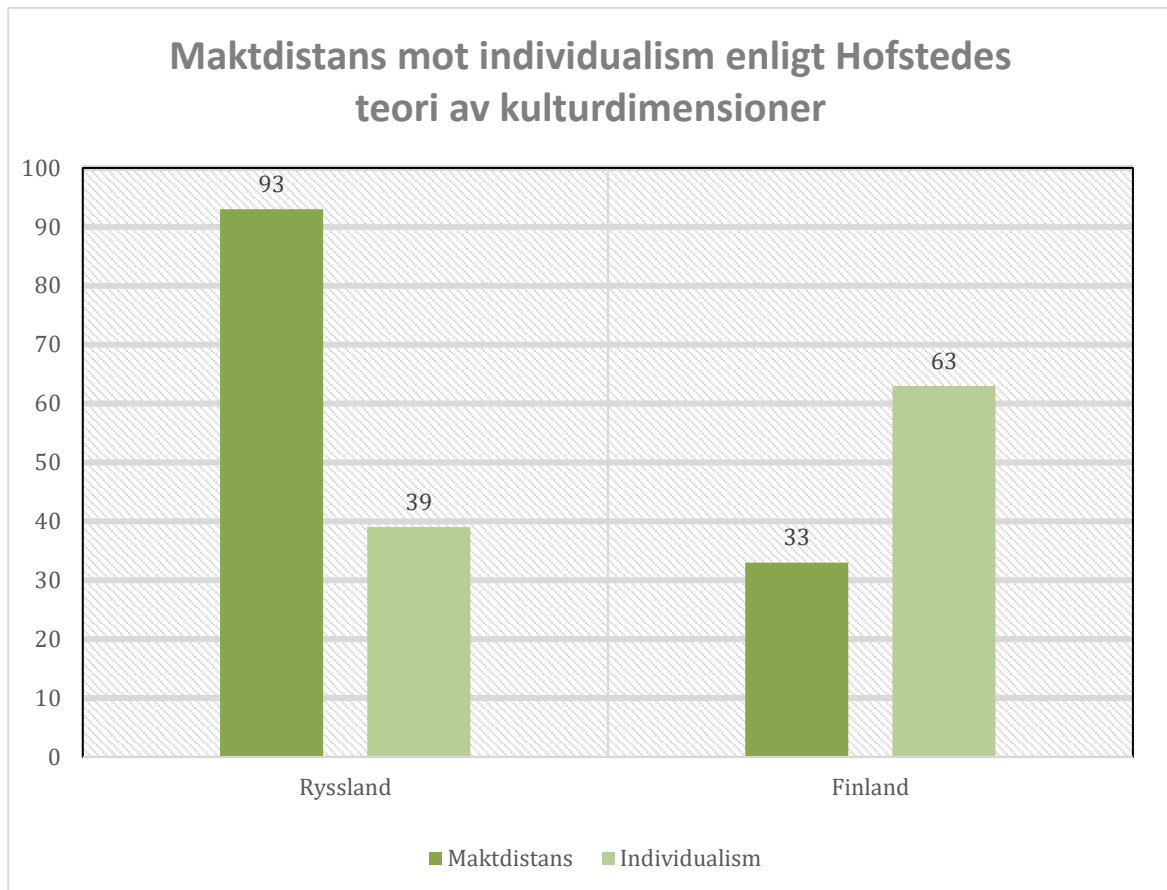
Maktdistans är en dimension som handlar om hur ett samhälle hanterar ojämlikhet mellan människor. Det är viktigt att notera att det inte är fråga om hur makten utdelas i samhället utan hur individer uppfattar skillnader i makt. Ett land med hög maktdistans accepterar en hierarkisk ordning, medan ett land med låg maktdistans strävar efter att jämna ut fördelningen av makt.

Dimensionen *individualism mot kollektivism* innebär skillnader i en historiskt etablerad nivå av avstånd mellan samhällets medlemmar. Individualism resulterar i ett längre socialt avstånd mellan individerna i samhället, medan kollektivism i sin tur innebär kortare avstånd. Det betyder att individens intressen dominerar i en individualistisk kultur: ”jag” står högre än ”vi”, individuella mål är viktigare än grupp mål. I en kollektivistisk kultur dominerar en grupp intressen (familj, stam, klan), här står ”vi” högre än ”jag”, grupp mål är viktigare än individens mål.

Hofstede och Minkov (2010:102–103) poängterar att det finns en korrelation mellan *maktdistans* och *individualism*. De länder som får ett högt maktdistansindex får ett lågt individualismindex och vice versa. Detta innebär att länder med stor maktdistans sannolikt också är något mer kollektivistiska, medan länder med liten maktdistans ofta är mer individualistiska (ju mindre hierarkier, desto mera frihet för individen att agera). I figur 2 presenteras korrelationer mellan maktdistansindex och individualismindex i Ryssland jämfört med Finland.³

---

³ Data i figur 2 har hämtats från webbplatsen <https://www.hofstede-insights.com/country-comparison/finland,russia/> från avsnittet ”Country comparison tool” 02.03.2020 där man kan jämföra data för alla 72 länder för alla kulturdimensioner.

Figur 2. Maktdistansindex mot individualismindex i Ryssland och Finland enligt Hofstede (1984, 1991; Hofstede & Minkov 2010)

Av figur 2 framgår att samhället i Ryssland karakteriseras av ett högt maktdistansindex och ett relativt lågt index för individualism. Finland har ett lågt maktdistansindex och ett relativt högt index för individualism. Detta betyder att samhället i Ryssland accepterar en hierarkisk ordning och avståndet mellan samhällets medlemmar är ganska kort, medan samhället i Finland strävar efter att jämna ut fördelningen av makt samt att det finns ett längre avstånd mellan individerna.

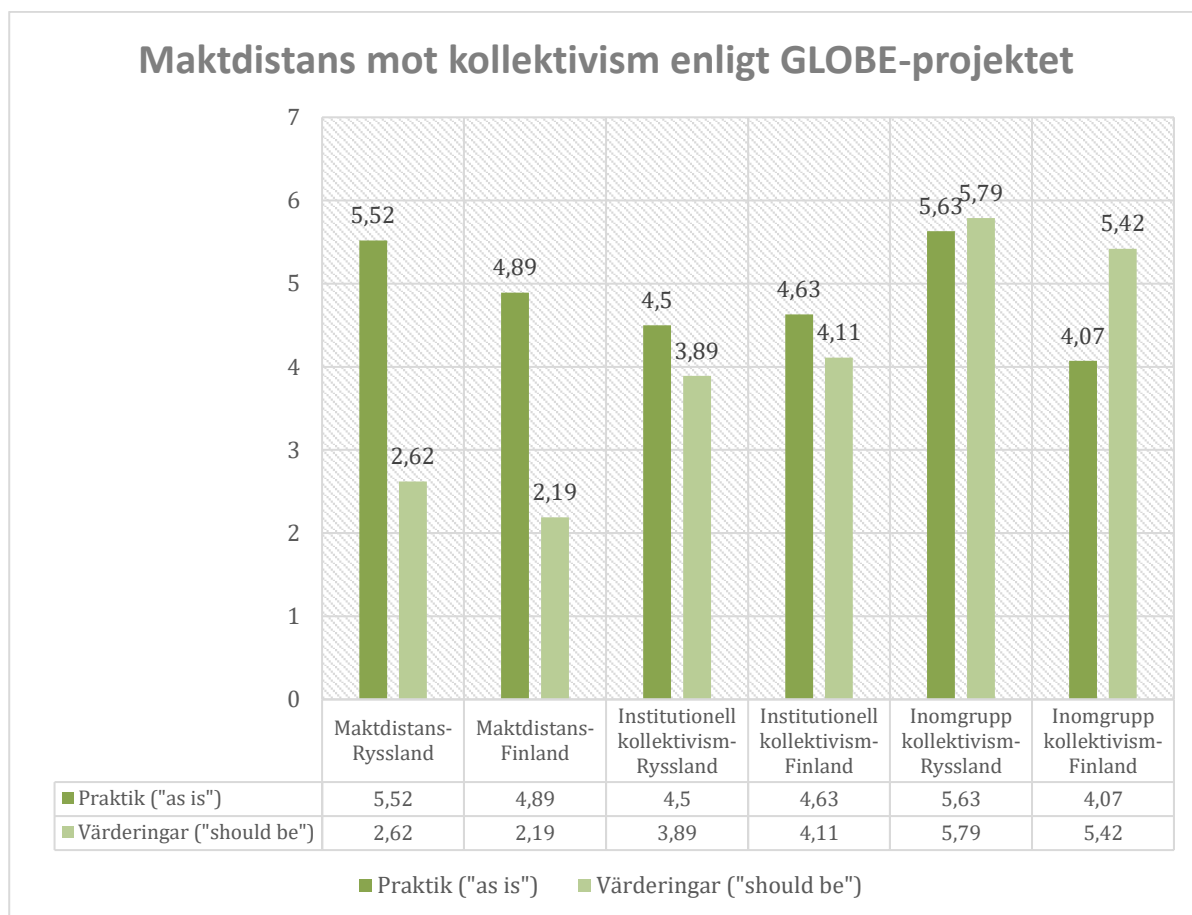
En annan omfattande studie gällande kulturdimensioner är GLOBE-projektet (*Global Leadership and Organizational Behavior Effectiveness Research Project*) med data från 62 länder/samhällen som har genomförts av en grupp forskare. GLOBE har lagt särskilt fokus på sambandet mellan kultur och organisationsledarskap (House m.fl. 2004).

GLOBE-projektet postulerar nio dimensioner för de nationella kulturer som är representerade både enligt egentlig samhälllig praktik ("As Is") och värderingar i samhället ("Should Be"): undvikande av osäkerhet (*uncertainty avoidance*), maktdistans (*power distance*), kollektivism I: institutionell kollektivism; kollektivism II: inomgruppkollektivism, jämställdhet mellan könen

(*gender egalitarianism*), självsäkerhet (*assertiveness*), framtidsorientering (*future orientation*), prestationsorientering (*performance orientation*), mänsklig orientering (*human orientation*). I likhet med Hofstede finns här dimensionerna maktdistans och kollektivism, men GLOBE indelar dimensionen kollektivism i två olika typer: *kollektivism I* som är *institutionell kollektivism* och speglar i vilken grad regler i en organisation eller ett samhälle uppmuntrar och belönar kollektiv fördelning av resurser och åtgärder. *Kollektivism II* handlar om *inomgruppkollektivism* och mäter hur mycket stolthet, lojalitet och sammanhållning som individer uttrycker gentemot sina organisationer och familjer. I figur 3 nedan presenteras således dessa tre kulturdimensioner som jämförs mellan Ryssland och Finland – maktdistans, kollektivism I och kollektivism II. Vid varje dimension presenteras data för både praktiken i samhället ("as is") och värderingar i samhället ("should be").⁴

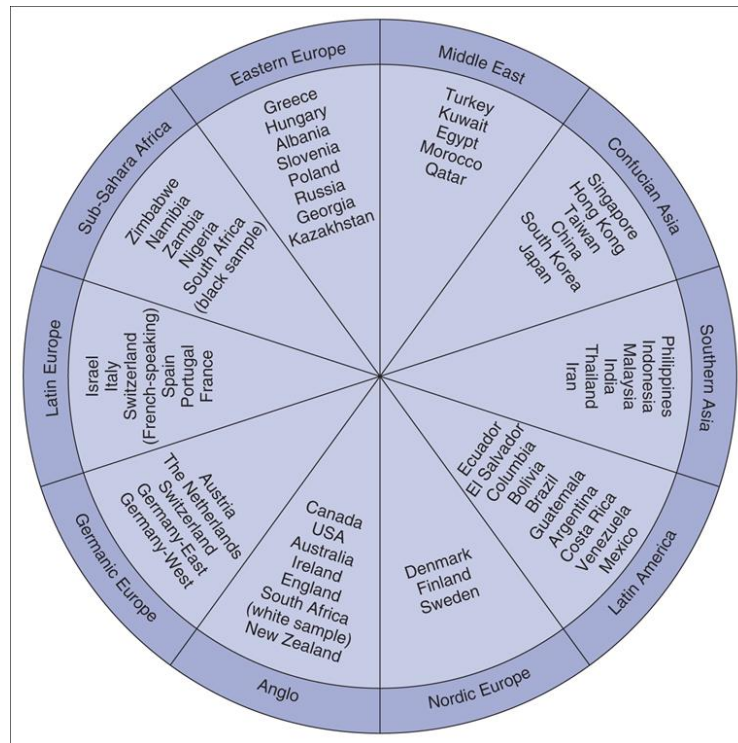
⁴ Resultaten i figur 3 är hämtade på webbplatsen <https://globeproject.com> 02.03.2020 där data för 9 kulturdimensioner från alla 62 länder kan kontrolleras. Finlands data visas genom länken <https://globeproject.com/results/countries/FIN?menu=country#country> och Rysslands data visas genom länken <https://globeproject.com/results/countries/RUS?menu=country#country>.

Figur 3. Maktdistans och kollektivism I, II i Ryssland och Finland (i praktiken ("as is") och enligt värderingar ("should be")) enligt GLOBE-projektet (House m.fl. 2004)

Maktdistansindexet i Ryssland visar sig vara högre än i Finland både "i praktiken" (5,52 i Ryssland respektive 4,89 i Finland) och enligt värderingar (2,62 i Ryssland respektive 2,19 i Finland). Detta överensstämmer med Hofstedes modell, trots att skillnaderna i maktdistansindexet mellan Ryssland och Finland inte är så stora som hos Hofstede. Inomgruppkollektivism är också högre i Ryssland än i Finland i praktiken (5,63 i Ryssland respektive 4,07 i Finland) och enligt värderingar (5,79 i Ryssland respektive 5,42 i Finland). Detta sammanfaller med resultatet i Hofstedes modell, eftersom Ryssland enligt Hofstede är ett mer kollektivistiskt land än Finland. Trots detta visar det sig att institutionell kollektivism har något högre siffror i Finland än i Ryssland både i praktiken (4,63 i Finland respektive 4,5 i Ryssland) och enligt värderingar (4,11 i Finland respektive 3,89 i Ryssland). Detta kan delvis förklaras med att data för GLOBE-projektet började samlas år 1991, dvs. just efter Sovjetunionens fall och resultatet publicerades år 2004. Hofstedes data insamlades på 1970-talet, dvs. under Sovjetunionens tid när kollektivism var en del av den politiska linjen. Olika tider för datainsamlingen kan förklara olika resultat för kollektivismindexet.

GLOBE-projektet har också indelat de 62 länderna i 10 kulturella kluster (*cultural clusters*). De kulturella likheterna är störst mellan länderna som hör till samma kluster. Ju längre avståndet mellan klustren är, desto större är de kulturella olikheterna. Av figur 4 nedan framgår att det längsta avståndet finns mellan det östeuropeiska klustret (dit Ryssland hör) och det nordeuropeiska klustret (dit Finland hör).

Figur 4. Kulturella kluster av länder enligt GLOBE-projektet (House m.fl. 2004)

Larina (2009), som jämfört rysk respektive engelsk artighet, påpekar att skillnader i de ovannämnda dimensionerna kommer fram i sociala relationer i ett samhälle. Sociala relationer mellan kommunikationspartnern bestäms av två faktorer: *ett socialt avstånd* och *ett statusavstånd*. Det sociala avståndet visar en horisontell typ av relationer, dvs. de visar graden av socialpsykologiska kopplingar mellan kommunikatörer (t.ex. relationer mellan passagerare i transportmedel, bekanta, kollegor, vänner, släktingar etc.). Statusavståndet kommer till uttryck i en vertikal typ av relationer som påverkas av graden av statusjämlighet (både social och åldersbetingad ojämlikhet såsom relationer av typen far/son, lärare/student, chef/underordnad). Vissa relationer kan karakteriseras bara av en parameter, t.ex. när kommunikatörer har samma status men deras relationer inte är nära (passagerare i ett tåg) eller när kommunikatörernas relationer är nära men deras status inte är samma (mor/dotter). Trots detta är båda parametrarna involverade i de flesta fall (Larina 2009:142–143).

Larina (2009:146–147) noterar följande skillnader mellan ryska och engelska kommunikativa kulturer:

1. Engelsk kommunikation utgår alltid från att det finns ett visst avstånd mellan samtalsparterna, dvs. en s.k. privatzon, dit andra inte får tillgång. Emellertid saknar rysk kommunikation den här privatzonen (eller den här zonen markeras minimalt) och samtalspartnern kan komma mycket närmare i kommunikationen. Detta förklarar varför det på ryska är mycket mer acceptabelt att idka påtryckning på sin samtalspartner (t.ex. be om någonting direkt genom användningen av imperativformer).

2. Maktdistansen är högre i den ryska kommunikativa kulturen och lägre i den engelska, vilket förklarar varför jämställdhet mellan samtalsparterna uppskattas i den engelska kulturen medan respekt för dem som har högre position (enligt ålder/status) uppskattas i den ryska kulturen. Högre maktdistans förklarar sådant kommunikativt beteende i den ryska kulturen som du/ni-tilltal, förekomsten av tilltal med förnamn och fadersnamn, mera kommunikativa rättigheter hos dem som har högre status (t.ex. en äldre person kan tilltala en yngre med endast förnamn, utan fadersnamn medan det inte är acceptabelt för yngre att göra detsamma).

3. Det engelska kommunikativa fältet är bredare än det ryska. Den ryska kulturen har motsättningen ”bekant-främling” och främlingar hör inte till det kommunikativa fältet hos ryssar: ryssar ler sällan mot främlingar, undviker ögonkontakt, säger mer sällan ”tack” och ”ursäkta” till dem. Däremot inkluderar den engelska kulturen också främlingar i det kommunikativa fältet: människor ler mot varandra när ögonkontakt skapas, man hälsar på främlingar t.ex. i hissen eller i butiken.

De ovannämnda skillnaderna är relevanta för jämförelsen av den finländska och ryska kulturen, eftersom skillnaderna i maktdistans samt individualism/kollektivism visar sig likna de noterade skillnaderna mellan den engelska och ryska kulturen (se figur 2). Asymmetrierna i sociala relationer återspeglas i asymmetrier i artighetssystemen på ryska respektive (finlands)svenska, vilket även kommer fram i min analys av artighetsstrategier i de två språkversionerna av romanen *Lang*.

3.3 Översättningslagar, -normer och -strategier

Översättning kan ses som en typ av mänskligt beteende. Enligt Toury (1995) måste översättningsteorin försöka etablera lagar för det här beteendet. Toury har formulerat två lagar som är gemensamma för alla översättningar: *lagen om ökad standardisering* (1995:267–274) och *lagen om interferens* (1995:274–279).

Begreppet översättningslagar är tätt knutet till begreppen översättningsnormer och översättningsstrategier. Chesterman presenterar ett sådant relationssystem mellan översättningslagar, -normer och -strategier:

The three key concepts of *law*, *norm* and *strategy* can thus be precisely related as follows: a normative translation law is a norm-directed strategy which is observed to be used (with a given, high, probability) by (a given, large, proportion of) competent professional translators.

(Chesterman [1993] 2017: 179)

Normer spelar därmed en avgörande roll vid översättning. Toury (1995:14) definierar normer som de generella värderingar eller idéer som delas av en grupp eller ett samhälle. På detta vis är det normer som styr vad som är och inte är accepterat och adekvat i vissa situationer. Toury (1995: 56) konstaterar att översättning oundvikligen involverar två språk och minst två kulturella realiteter, och därmed också två potentiellt skilda normsystem. Källtextsförfattaren har med största sannolikhet påverkats av sitt lands och språks normer, och översättaren, som överför texten till ett annat språk och en annan kultur, måste därför förhålla sig till båda dessa normsystem och därmed också bestämma sig för något av dem.

Tourys klassifikation av översättningsnormer inkluderar *preliminära*, *initiala* och *operationella* normer. De preliminära normerna gäller valet av generer eller specifika verk för översättning till ett visst språk i en viss tid och i en viss kultur. De initiala normerna styr om översättaren ansluter sig till adekvansinriktade (källspråkanpassade) eller acceptansinriktade (målspråkanpassade) översättningsstrategier. Adekvansinriktade strategier är källtrogna och vissa element i måltexten kan kännas främmande på grund av detta. En acceptansinriktad översättning prioriterar däremot målkulturens uttryckssätt i den översatta texten. En målspråkanpassad strategi innebär en *domesticering* av översättningen, medan en källspråkanpassad strategi istället innebär en *exotisering* av översättningen (Venuti 2008 [1995]:15).

De operationella normerna styr översättarens val på mikronivå i texten och indelas i *matrisnormer* och *språkformsnormer*. Matrisnormerna styr hur källtexten delas in i kapitel och stycken och om källtexten översätts i sin helhet eller inte. Språkformsnormerna berör måltextens lingvistiska och stilistiska utformning.

Chesterman föreslår en annan klassifikation av översättningsnormer som indelas i förväntningsnormer (*expectancy norms*) och professionella normer (*professional norms*). Förväntningsnormerna bildas av de förväntningar som läsarna av en specifik text har. Dessa förväntningar grundar sig på hur översättningar normalt brukar se ut i mål- och mottagarkulturen och hur liknande texter inom samma genre brukar se ut. De professionella normerna har att

göra med översättarens lojalitet mot uppdraget, expertis som kommunikationsförmedlare och förhållning till textuella normer som styr översättningsarbetet (Chesterman 2016 [1997]:62–68).

Chesterman påpekar att en översättare strävar efter att anpassa sig till en eller flera av ovannämnda normer genom att använda olika översättningsstrategier. Chesterman definierar kärnan av varje översättningsstrategi som ”att ändra någonting”. Det betyder att om målspråksversionen verkar vara inkorrekt, semantiskt konstig eller pragmatiskt svag, måste man ändra på någonting. Om man inte är nöjd med resultatet betyder det att det finns ett visst översättningsproblem som ska lösas med en lämplig översättningsstrategi.

Enligt Chestermans klassifikation (2016 [1997]:90f) kan alla översättningsstrategier indelas i tre grupper:

1. Huvudsakligen syntaktiska/grammatiska (t.ex. *bokstavlig översättning, kalkering, osv.*)
2. Huvudsakligen semantiska (t.ex. *synonymi, parafras, antonymi, hyponymi*)
3. Huvudsakligen pragmatiska (t.ex. *kulturell filtrering, förändrad explicitethet, information, illokution, osv.*)

Ordet ”huvudsakligen” används inte slumpmässigt utan innebär att de här grupperna inte är isolerade i sig själva utan överlappar varandra i viss mån. Exempelvis innebär pragmatiska strategier ofta användningen av syntaktiska och semantiska strategier. Jag kommer i denna artikel att närmare granska pragmatiska översättningsstrategier som är relevanta för min undersökning. Chesterman (2016 [1997]:104f) indelar pragmatiska strategier i följande kategorier: kulturell filtrering (*Cultural filtering*), dvs. källspråkets element (speciellt kulturbundna element) översätts med kulturella eller funktionella ekvivalenter; förändrad explicitethet (*Explicitness change*) dvs. ökad explicitethet eller ökad implicitethet i måltexten; förändrad information (*Information change*) som innebär förändring av informationsmängden i måltexten; interpersonell förändring (*Interpersonal change*) som omfattar förändringar i formalitetsnivån, graden av känslomässighet och engagemang, nivån på det tekniska ordförrådet osv.; förändrad illokution (*Illocutionary change*) som innefattar ändringar i talhandlingen, t.ex. ändring från ett påstående till en begäran eller från direkt till indirekt tal i måltexten; förändrad koherens (*Coherence change*) som är ändring av den logiska informationsföljden i texten. Dessutom sådana strategier som partiell översättning (*Partial translation*), förändrad synlighet (*Visibility change*) samt transeditering (*Transediting*) hör till de pragmatiska översättningsstrategierna enligt Chesterman.

Endast sådana normstyrda översättningsstrategier som är universella kan bli översättningslagar. Emellertid finns det många strategier som är relevanta för ett visst språkpar för översättningen av vissa element och icke-relevanta för andra. Jag kommer att titta på sådana lokala pragmatiska översättningsstrategier som används vid översättningen av artighetsstrategier i språkparet svenska-ryska, t.ex. förändrad explicititet, förändrad illokution, interpersonell förändring. Dock innebär det inte att analysresultaten endast har en lokal betydelse: de kommer att illustrera vilka skillnader i språkssystem och kultursystem som tas i beaktande vid översättning samt hur översättaren anpassar sig till dessa skillnader genom användningen av översättningsstrategier.

4. *Analys av artighetsstrategier och deras översättning*

I det här avsnittet kommer jag att analysera ett urval artighetsstrategier som tillämpas i källtexten, romanen *Lang*, och vilken uttrycksform de har i den ryska översättningen. Jag fokuserar på två talhandlingar som enligt Brown och Levinson (1987) främst är knutna till negativa artighetsstrategier (begäran och direktiv [uppmaningar/förbud]) och två talhandlingar som främst är knutna till positiva artighetsstrategier (hälsning och tilltal). Det bör dock noteras att negativa och positiva artighetsstrategier inte är begränsade till vissa specifika talhandlingar utan både negativa och positiva strategier kan tillämpas i olika sammanhang.

4.1 *Begäran*

Begäran hör till de ansiktshotande talhandlingarna eftersom en begäran utgör ett hot mot båda parterna i kommunikationen: ett hot mot objektet (mottagaren), vars frihet är inkräktad, och ett hot mot subjektet självt, som kan nobbas. Negativa artighetsstrategier används vid begäran för att förmildra den inbäddade oartigheten i talhandlingen. Enligt Larina hör modala verb, modala modifierare, konjunktiv, passiv samt tempusförskjutning till sådana språkliga medel som hjälper att utföra de ovannämnda negativa artighetsstrategierna. Med modala modifierare avser Larina sådana språkliga medel som förmildrar uttalandet (eng. *downgraders*), t.ex. *I think /I suppose /I am wondering*; ord som minimerar besvär, som *just a second, a spot, a little, a bit*; konventionella artighetsmarkörer som *please, kindly, sweetly*; ord som kan fylla i pauser, t.ex. *well, now well, so*, osv. (Larina 2009:191–192.) Som nämnts tidigare är många artighetsstrategier kulturspecifika och detta bör i så fall tas i beaktande vid översättning.

I utdrag (1) ser vi exempel på skillnader i användningen av negativa artighetsstrategier i svenska och i ryska.

- (1) Han teg några sekunder, sedan sa han: "Så Miro är alltså avlad i kyla och snö?" Sarita svarade inte, utan log sorgset och lutade sig mot honom och sa: "**Håller du om mig lite, snälla?**" Lang lade armen om henne. Hon kändes smal och benig där under den tunna läderrocken.
(Kjell Westö. *Lang*. 2002:92)

Он помолчал несколько секунд и добавил:

— Значит, Миро зачат в снегу и стуже? Сарита не ответила, она печально улыбнулась и, прислонившись к нему, сказала:

– **Обними меня, пожалуйста. [Håll om mig, var så god].**⁵

Ланг обнял ее. Под тонким кожаным пальто ее тело казалось тощим и хрупким.

(Чель Вестё. *Кристиан Ланг – человек без запаха*. 2005:109)

I detta exempel par ber Sarita Lang att hålla om henne. I källtexten uttrycks begäran med användningen av flera negativa samt positiva artighetsstrategier. För det första uttrycks Saritas begäran indirekt, dvs. i form av en fråga. För det andra används adverbet *lite* för att minimera intrånget. Slutligen används den hövlighets- och närhetsskapande markören *snälla*. I måltexten framkommer samma begäran i form av en imperativ (*Обними меня* – 'håll om mig') kombinerad med hövlighetsmarkören *пожалуйста* ('var så god'). Förklaringen till detta ligger i olikheterna mellan de ryska och svenska medlen för att uttrycka begäran och deras användbarhet i respektive kultur. Larina understryker att det är typiskt för den ryska kommunikativa kulturen att man obehindrat använder imperativ vid begäran och att imperativen således är det mest typiska sättet att formulera en begäran på ryska (Larina 2009:222). Detta framhåller också Galina Bolden (2017:175) i sin artikel om begäran i ryska vardagliga samtal. Hon understryker att en sådan användning av imperativformer på ryska är unik i förhållande till andra språk som använder imperativer i begäran under begränsade pragmatiska omständigheter. Det är alltså viktigt att notera att imperativ (gärna med artighetsmarkören *пожалуйста*) därmed uppfattas som ett neutralt och omarkerat sätt att uttrycka begäran på ryska, med andra ord används inte konventionell indirekthet vid begäran på ryska. I svenskan däremot finns det vissa begränsningar vad gäller användningen av imperativ. Keevallik & Lindström (2017:94) påpekar att imperativformen i de flesta situationer betraktas som oartig på svenska, t.ex. ska man helst inte säga *Svara i telefonen!*, om man inte redan är arg på personen man

⁵ Här och vidare i exemplen anger jag inom hakparenteser mina översättningar av måltextens kärnelement till svenska.

vänder sig till (som kanske borde ha svarat tidigare), medan en begäran i form av en fråga *Svarar du i telefonen?* låter mycket snällare. Som författarna poängterar, uppfattas det pragmatiska signalvärdet mellan en interrogativ och imperativ på ett helt motsatt sätt på estniska, där det senare är neutralt, så som i ryska.

Mot bakgrund av pragmatiska översättningsstrategier kan den omvandling som gjorts mellan källtexten och måltexten i (1) definieras som *förändrad illokution*: byte från begäran i form av en fråga till begäran i imperativform.

Vad gäller imperativformer i svenskan kan man notera att om människor känner varandra väl och umgås i en intim situation, så kan de däremot använda imperativ, vilket utdrag (2) antyder.

- (2) **"Kom hit, snälla Chrisschjan!"** sa Sarita bevekande, "han har lovat gå om han får tala med dig först." "Räcker det inte om vi snackar i telefon?" försökte Lang nervöst. "Jag har redan föreslagit det", sa Sarita. "Men han säger att han vill tala med dig öga mot öga. **Förlåt, Chrisschjan, att jag begär det här av dig.**"

(Kjell Westö. *Lang*. 2002:179)

– **Приезжай. Прошу тебя, приезжай, Кришан!** [**Ком hit, Jag ber dig, kom hit, Chrisschjan!**]— умоляла она. — Он обещал уйти сразу после разговора с тобой.

– А по телефону мы с ним не можем поговорить? — хотел отвертеться Ланг.

– Я предлагала. Но он говорит, что хочет встретиться с тобой лично. **Прости, Кришан, что мне приходится просить тебя об этом.** [**Förlåt, Chrisschjan, att jag är tvungen att begära det här av dig.**]

(Чель Вестё. *Кристиан Ланг – человек без запаха*. 2005:212)

Imperativformen *kom hit* används när Sarita ber Christian Lang komma för att tala med hennes ex-make Marko. Imperativformen följs av intimitetsmarkören *snälla* samt namntilltalet *Chrisschjan* som är en speciell närhets-skapande markör för att denna namnform används bara av Sarita. Lite senare i källtexten används en negativ artighetsstrategi – att be om ursäkt för att förmildra en begäran (*Förlåt, Chrisschjan, att jag begär det här av dig*). I måltexten modifieras formen på begäran: först kommer en mening som endast består av imperativformen *приезжай* ('kom hit'), sedan följer den andra meningen som påbörjas med en explicit begäran *прошу тебя* ('jag ber dig'), som inte finns i källtexten, samt upprepningen av imperativformen *приезжай* ('kom hit'). Paradoxalt nog omvandlar dubbelimperativen på ryska en begäran till en artigare begäran (Larina 2009:223). Därtill placerar det ryska verbet *прошу* ('jag ber') den som ber någon om något i en underordnad position i förhållande till denne. På det sättet uppfattas ett direkt appellerande uttryck

som ännu artigare. Det är också värt att notera att användningen av formen *Прости... что мне приходится просить* ('Förlåt ... att jag är tvungen att begära') ger ett intryck av att det är omständigheterna som tvingar talaren att be om hjälp, snarare än talarens eget infall, vilket också kan anses som en negativ artighetsstrategi i och med att detta gör uttalandet mindre personorienterat. I källtexten används bara formen *Förlåt... att jag begär* som inte hänvisar till omständigheterna kring begäran.

De översättningsstrategier som utnyttjas i (2) kan definieras som tillhörande kategorin *förändrad explicitet*, eftersom en begäran i måltexten blir verbalt mer utbyggd. Dessutom sker en *interpersonell förändring* eftersom graden av känslomässighet förändras: begäran att "komma hit" upprepas två gånger (ökat engagemang) och begäran om förlåtelse blir mer indirekt i måltexten (ökad distans).

Modalitet och konjunktiv spelar en viktig roll bland de negativa artighetsstrategierna både på svenska och på ryska, eftersom de tillåter talaren att vara mer indirekt vid begäran, dvs. visa respekt för samtalsparters autonomi. Trots att imperativen är det mest typiska sättet att uttrycka begäran på ryska under vissa omständigheter visar det sig vara olämpligt t.ex. vid begäran som riktas till en samtalspartner som har högre status. I följande utdrag förekommer en begäran till Lang; den uttrycks textuellt i form av indirekt tal.

- (3) Samtidigt som Lang hövligt svarade att programmet tyvärr lagts ner, men att det kanske kunde fortsätta i en annan kanal småningom, man visste ju aldrig, halade den kvinnliga konstapeln fram sitt anteckningsblock som hon redan hunnit sticka ner i uniformsjackans innerficka. Hon bläddrade fram en tom sida och frågade leende om Lang **kunde tänka sig att plita ner sin autograf, gärna med tillägget Till Elina**. Den manliga konstapeln frågade då om Lang **kunde skriva sin autograf** två gånger på separata blad, den andra autografen var till hans fru, sa han, hon var en stor beundrare av Lang. Lang skrev sitt namn två gånger, och frågade samtidigt: "Vad heter er fru?" "Å, det behövs inte", sa den manliga polisen och rodnade, "skriv namnet bara, det räcker." (Kjell Westö. *Lang*. 2002: 167-168)

И пока Ланг учтиво объяснял, что передачу, к сожалению, закрыли, но, кто знает, возможно, она со временем пойдет на другом канале, женщина достала блокнот, который уже успела запихнуть во внутренний карман кителя. Она нашла пустую страницу и, улыбнувшись, спросила, **не мог бы Ланг черкнуть свой автограф и, если можно, приписать: «Элине» [... skulle Lang inte kunna plita ner sin autograf och, om det är möjligt, tillägga "till Elina"]**. Тогда мужчина сказал, **нельзя ли дать автограф и ему [är det inte möjligt att ge autograf till honom också]**, на отдельном листке, — это для его жены, большой поклонницы Ланга. Ланг написал два автографа и спросил:

— Как зовут вашу жену?

— О, да это не важно, — ответил полицейский и покраснел, — просто распишитесь, и все.

(Чель Вестё. *Кристиан Ланг – человек без запаха*. 2005:199)

Begäran i källtexten uttrycks med hjälp av flera negativa artighetsstrategier: den presenteras i form av frågor (trots indirekt tal), modalverbet *kan* används med tempusförskjutning och kombineras med modifieraren *tänka sig*, verbet *plita ner* minskar ”det sociala priset”, dvs. förminskar den begärda handlingens kravnivå, och slutligen tilläggs hövlighetsmarkören *gärna* som signalerar önskan. Samma begäran uttrycks med annorlunda artighetsstrategier i måltextern. Först och främst ställs frågorna på ryska med negerad verbform i konjunktiv (*не мог бы* – ’skulle du **inte** kunna’) (som används regionalt även i svenskan), negerat adverb vid infinitiv *нельзя ли дать* (’är det **inte** möjligt att ge’) och med den konditionalt utformade modala markören *если можно* (’om det är möjligt’). De negerade verbformerna samt det negerande adverbet vid infinitiv hör till negativa artighetsstrategier eftersom negerade frågor i princip bäddar för ett negativt svar, detta ger med andra ord samtalspartnern möjlighet att vägra (Larina 2009:225). Den konditionala modifieraren *если можно* (’om det är möjligt’) fungerar som ett sätt att mildra en begäran, för den minskar trycket på den andra och hänvisar till samtalspartnerns eventuellt begränsade vilja och resurser att utföra det som begärs. På samma sätt som i källtexten minskar verbet *черкнуть* (’plita ner, klottra’) ”det sociala priset” hos begäran genom att det förmildrar handlingen.

Mot bakgrunden av att imperativformer för begäran är rätt omarkerade i ryskan förefaller de negativa artighetsstrategierna i (3) vara påfallande omständliga. En förklaring till detta ligger i den situationsbundna formalitetsnivån. I (3) är det obekanta människor som talar med varandra – den kvinnliga och manliga konstapeln ber Lang (som är en känd person) att skriva ner sin autograf. I den ryska kommunikativa kulturen är vertikalavståndet (statusavståndet) högre än i finsk och svensk kultur. Konstaplarnas sociala status är i situationen lägre än Langs och de måste därför uttrycka sig på ett ödmjukt sätt. Statusrelationerna blir annorlunda i en annan situation när poliserna arresterar Lang, och språkbruket är då mer direkt.

I termer av översättningsstrategier kan man konstatera att förändringarna som sker mellan källtexten och måltextern hör till kategorin *kulturell filtrering*: negativa artighetsstrategier på svenska ersätts med negativa men dock annorlunda artighetsstrategier som är mer typiska för den ryska kommunikativa kulturen. De ryska strategierna överensstämmer alltså inte pragmatiskt med de svenska.

4.2 Direktiv: uppmaningar och förbud

Uppmaningar och förbud är i högre grad ansiktshotande än begäran eftersom de innebär direkta instruktioner till samtalsparterna om handlingar som ska göras eller inte göras. På så sätt begränsar de samtalspartnerns frihet.

Som nämnts tidigare uppfattas imperativformer inom en svensk samtalskultur i de flesta fall som ohövlige, eftersom de innebär en direkt kommunikativ inverkan på samtalspartnern och gör intrång på samtalspartners frihet och självständighet. I fråga om den ryska kommunikativa kulturen menar Larina däremot (2009:268) att imperativformer inte är det mest ohövlige sättet att uttrycka order eller förbud. Som betydligt grövre och potentiellt ansiktshotande uppfattas ryska infinitivformer då de ges i funktionen order, t.ex. *Встать и выйти!* ('Att stiga upp och att gå!'), jfr *Встань и выйди!* ('Stig upp och gå!'). Ännu starkare uppfattas verb i preteritum, eftersom handlingen, som ska utföras av den andra, då framställs som ett fullbordat faktum: *Вышел отсюда!* ('Gick ut härifrån!').

Det finns kulturspecifika skillnader mellan mål- och källtexten gällande uttryck för uppmaningar och förbud i det studerade materialet. I exempel (4) uppmanar Lang Marko att avlägsna sig:

- (4) "**Kan du inte lämna oss ifred? Kan du inte låta Sarita och mig få en chans?**" frågade han utan att släppa Marko med blicken. "Nej", sa Marko, "det kan jag inte. Jag är din skugga, Lang. Du kommer inte undan mig." Lang tittade ner i golvet och sa tyst: "**Jag vill att du går nu. Drick ur ditt glas och gå.**" (Kjell Westö. *Lang*. 2002:162)

— Неужели ты не можешь оставить нас в покое? Неужели не можешь дать нам шанс? [Verkligen kan du inte lämna oss ifred? Verkligen kan du inte ge oss en chans?] — сказал Ланг, глядя на Марко в упор.

— Нет, — ответил Марко. — Не могу. Я твоя тень, Ланг. Тебе от меня никуда не деться.

Ланг опустил глаза и тихо произнес:

Уходи. Допивай и уходи. [Gå bort. Drick upp och gå.]

(Чель Вестё. *Кристиан Ланг – человек без запаха*. 2005:194)

De negativa artighetsstrategierna i källtexten består av två steg: först ber Lang Marko att lämna honom och Sarita i fred genom att ställa två frågor med negation, vilket innebär en vädjan. Med denna uppmaning försöker Lang undvika en konfliktsituation och skydda sitt eget och Markos ansikte. När Langs frågor istället besvaras med ett entydigt *nej* övergår Lang till en direkt uppmaning (*Drick ur ditt glas och gå*). Den första delen av uppmaningen är dock något förmildrande i och med den viljemässiga deklarativa ramen *Jag vill att*

du går nu, det är som om talaren tar ansvar för sin handling. I måltexten uttrycks samma uppmaning genom tre verb i imperativ: *Уходи* ('Gå bort'), *Допивай и уходи* ('Drick upp och gå'). Här undviks alltså imperativ för svenskans del fram till sista meningen, medan den ryska versionen genomgående använder imperativformer. I termer av översättningsstrategier blir ändringen *förändrad explicit* eftersom måltexten blir mer implicit i jämförelse med källtexten: informationen i källtexten, att Lang vill att Marko går, och att han vill att Marko dricker ur *sitt glas*, blir implicit i måltexten.

Ett förbud är en uppmaning att inte utföra någon handling och begränsar således samtalspartnerns frihet att göra vad hen vill eller anser vara lämpligt i en viss situation. Skillnader i uttryck för förbud i mål- och källtexten kan man se i utdrag (5) där Sarita förbjuder Lang att ringa polisen när Marko hotar honom.

- (5) "Men du är ändå rädd?" frågade Lang. "Jo ... lite", svarade Sarita, "han är så..." Hon tystnade. "Det är nog bäst att jag ringer polisen", sa Lang med stor självövertvinnelse och med all den pondus han kunde uppbringa. "Nej!" viskade Sarita skrämt, "**det får du inte, du får absolut inte ringa polisen, snälla!**"
(Kjell Westö. *Lang*. 2002:179)

— И чего ты боишься?

— Не знаю... он такой... — Она не договорила.

— Я лучше вызову полицию, — сказал Ланг, стараясь говорить убедительно и спокойно.

— **Нет! [Nej!]** — испуганно прошептала Сарита. — **Не смей! Прошу тебя, не надо! [Våga inte! Jag ber dig, gör inte det!]**

(Чель Вестё. *Кристиан Ланг – человек без запаха*. 2005:212)

I källtexten uttrycks förbudet genom negerade deklarativer *du får inte*, i den senare infogas det förstärkande adverbiala *absolut (inte)*. Det vädjande *snälla* förmildrar dock det senare förbudet. I måltexten genomgår formen för detta förbud en del omvandlingar. Det består av två grafiska meningar. Den första meningen består endast av imperativformen *Не смей!* ('Våga inte!') som uttrycker själva förbudet och den andra meningen uttrycker en begäran *Прошу тебя, не надо!* ('Jag ber dig, gör det inte!'). På det sättet omvandlas förbudet i källtexten till ett förbud som kläs i formen av en begäran i måltexten, vilket motsvarar strategin *förändrad illokution*. Den begäran som uttrycks i måltexten fungerar som en negativ artighetsstrategi som förmildrar förbudet och kan tänkas motsvara den svenska vädjande markören *snälla*. Samtidigt kan noteras att explicitetsnivån också förändras: i källtexten uttrycker Sarita förbudet att ringa polisen medan denna uppringning till polisen blir kontextuellt tolkningsbar i måltexten. Detta översättningsval motsvarar

alltså strategin *förändrad explicit*het. Det finns en tendens att översätta svenska uppmaningar med ryska korta imperativer, och viss information som uttrycks explicit på svenska i originalet lämnas implicit i måltexten.

Sammanfattningsvis kan man konstatera att det sker tydliga pragmatiska förändringar mellan käll- och måltexten när det gäller översättningen av begäran och direktiv. Översättaren använder sådana översättningsstrategier som *förändrad illokution*, *förändrad explicit*het och *kulturell filtrering*. Valet av de här strategierna styrs av flera översättningsnormer. För det första ser vi i exemplen ovan att översättaren följer *den initiala normen* (enligt Tourys termer): att göra en målspråksinriktad översättning (eller domesticerad översättning i Venutis termer), dvs. att anpassa måltexten till målspråksnormer. Detta motsvarar också *förväntningsnormen* (i Chestermans termer), eftersom läsare av moderna översättningar förväntar sig att texten är lätt att läsa och förstå. För det andra är det *professionella normer* som styr valet av de observerade förändringarna. Översättaren fungerar som en kommunikationsexpert som gör nödvändiga förändringar för att kommunikationen mellan läsaren och författaren ska ske smidigt.

4.3 Hälsningar

Det är genom hälsningar som människor uppmärksammar sin samtalspartner och skapar initial kontakt. Hälsningsorden utgör ofta det första yttrandet när ett samtal inleds och de markerar formalitetsgraden för samtalet. Nilsson och Norrby (2017:229, 238) konstaterar att i enlighet med Lars-Gunnar Anderssons studie (1996) är *hej* det mest neutrala och omarkerade sättet att hälsa på både finlandssvenska och sverigesvenska. Samtidigt påpekar Andersson (1996) att *hejsan*, *hallå*, *tja* och *tjena/tjänare/tjänis* är mindre formella sätt att hälsa på, medan *goddag* (liksom *god kväll* och *god afton*) är mer formellt i sverigesvenskan. Enligt Mara & Huldén (2000) finns det dock vissa skillnader i hälsningsmönstren: vid sidan av framför allt *hejsan* och *hallå* används det i finlandssvenskan sådana informella varianter som *morjens*, *moj*, *mojn* och *tjau*. I finlandssvenskan används även *god dag* fortfarande aktivt vid hälsning av främmande människor och favoriseras i allmänhet av en äldre generation eller av de unga som hälsar äldre personer (Lindström 2000:148; Nilsson, Norrby, Lindström & Wide 2016:161–164).

Mellan ryska och svenska finns det en asymmetri gällande användningen av hälsningsord. Den mest allmänna varianten i kommunikationen på ryska är *здравствуйте* (etymologiskt betyder det en önskan om hälsa). Det finns ändå två former av denna hälsning (*здравствуйте* och *здравствуй*) som hör

till olika kommunikationsmiljöer. *Здравствуйте* används då man niar personer man inte är bekant med, då man tilltalar en bekant person i en formell kommunikationssituation i närvaro av andra, eller vid en överdrivet artig, alienerad/avståndstagande eller kylig kommunikationston. *Здравствуй* i sin tur används tillsammans med du-tilltal och har motsatta drag i jämförelse med *здравствуйте*: det används då man hälsar på en bekant person, i en informell kommunikationssituation och då talarna innehar samma sociala status. Hälsningsordet *привет* används mellan vänner, bekanta människor och hör till gruppen av informella hälsningsfraser och har därmed en lägre formalitetsgrad än *здравствуй*. Det talspråkliga familjära hälsningsordet *здрóво* är den typiska hälsningen mellan män, och det förekommer sällan i kvinnors tal (Nurijeva 2012:51). Larina (2009:324) påpekar att de ryska hälsningsorden *доброе утро/день/вечер*, som motsvarar *god dag/morgon/kväll*, kan användas i både formella och informella sammanhang, dvs. mönstret avviker från svenskans *god dag*.

I den svenska källtexten finns följande hälsningsord: *hey* (9 gånger), *hejsan* (1 gång), *morjens* (1 gång), *hallå* (1 gång). Om *hey* är den omarkerade hälsningen, hör *hallå* och *morjens* till de mer informella hälsningarna och *morjens* har även en lokal förankring i Svenskfinland. I översättningen (måltexten) förekommer endast tre ryska hälsningsord: *здравствуй* (3 gånger), *привет* (6 gånger), *здрóво* (4 gånger). På skalan från den mest formella till de mest informella hälsningarna som används av översättaren kan *здравствуй* anses som den mest formella av de tre och *здрóво* som den mest informella, trots att alla dessa hälsningar i allmänhet hör till ett informellt register. Det är också värt att notera att inga formella hälsningar så som *god dag/morgon/kväll* används i källtexten, och därmed förekommer inte heller den ryska formella hälsningen *здравствуйте* i måltexten. Ett illustrerande exempel på graderingen av formalitetsnivåer med avseende på hälsningsorden förekommer när Lang försöker välja rätt stilnivå då han samtalar med sin tonåriga son Johan:

- (6) Och han kunde i andanom höra hur svårt han haft att välja stilnivå när han ringde till Johan sedan när Anni gift om sig och sonen redan var i puberteten: skulle han säga "**Hej**, det är pappa" eller "**Hejsan**, det är farsan din" eller kanske "Nå Kride här, **morjens**"?
(Kjell Westö. *Lang*. 2002:126)

Ланг не забыл, с каким трудом он подбирал нужный тон в разговоре с Юханом — Анни тогда уже вышла замуж, а в жизни Юхана наступила пора полового созревания. Как лучше сказать: «**Здравствуй**, это папа», или «**Привет**, старик, это я», или вообще «**Здорово**, это Криде»?
(Чель Вестё. *Кристиан Ланг – человек без запаха*. 2005:149)

I exemplet ovan kan man urskilja följande korrelation mellan käll- och måltextern: *hej* – *здравствуй*, *hejsan* – *привет*, *morjens* – *здорово*. Graderingen av formalitetsnivåerna överförs till ryska, men då det gäller den finlandssvenska hälsningen *morjens* (som också föregås av den typiska finlandssvenska diskurspartikeln *nå*) översätts detta med den talspråkliga och familjära hälsningen *здорово*, vilken inte har någon regional prägel men i stället är typisk i samtal mellan män och därför kan anses ersätta den sociala effekten av *morjens*.

Det är värt att notera att översättningen av det allmänna hälsningsordet *hej* varierar beroende på den kommunikativa situationen. I exempel (6) ovan översattes *hej* med *здравствуй* som är i den mer formella änden av vardagliga hälsningar. Emellertid översätts *hej* i exempel (7) nedan med *привет* som är mer informellt än *здравствуй*. Detta kan förklaras med situationskontexten där Miro, Saritas 8-åriga son, hälsar på Lang (*Hej Chrisschjan*) varpå Lang reciprokt svarar med (*Hej Miro*). Hälsningsordet visar att Miro uppmärksammar Lang och vill skapa kontakt (Miro har tidigare varit rätt ovänlig mot Lang). Det ryska *привет* används mest mellan vänner, vilket här väl återspeglar närmandet i Langs och Miros förhållande.

- (7) När Lang och Sarita steg in i lägenheten på Helsingegatan lämnade Miro omedelbart sin plats framför TV:n, sprang genom vardagsrummet och hoppade upp i Saritas famn. "**Hej Chrisschjan**", sa han sedan efter att ha kastat en snabb blick på Lang. "**Hej Miro**", sa Lang och gick ut i köket och började tillreda en fisk- och skaldjursgryta.
(Kjell Westö. *Lang*. 2002:54)

Когда они вошли в квартиру на Хельсингегатан, Миро тут же перестал смотреть телевизор, подбежал к Сарите и прыгнул ей в объятия.
— **Привет, Кришан**, — сказал он, поглядев на Ланга.
— **Привет, Миро**, — ответил Ланг и пошел на кухню разделявать рыбу.
(Чель Вестё. *Кристиан Ланг – человек без запаха*. 2005:63)

Svenskans *hej* har vidare en annan variant i den ryska översättningen, det familjära och talspråkliga *здорово* i exempel (8):

- (8) Han hade inte rört sig ute i Helsingforsnatten på många år, sedan böckerna och framförallt den egna TV-showen gjort honom känd hade han blivit skygg, han hajade alltid till när folk **hojtade "Hej, Lang!"** till honom och han var rädd för alla vilt främmande människor som ville diskutera veckans sändning.
(Kjell Westö. *Lang*. 2002:24)

Он уже многие годы не ходил по ночному городу. С тех пор как книги и, разумеется, ток-шоу принесли ему известность, он стал избегать общения. Он вздрагивал, когда ему кричали: «Здорово, Ланг!», и боялся всех этих совершенно незнакомых ему людей, которые желали обсудить с ним последнюю передачу.

(Чель Вестё. *Кристиан Ланг – человек без запаха*. 2005:28)

I utdraget ovan avspeglar hälsningsordet som används i den ryska översättningen ett oväntat asymmetriskt förhållande mellan den tilltalade – Lang – och den som tilltalar honom: i källtexten illustreras detta genom det allmänna *hej* som i översättningen återges med det familjära och talspråkliga *здорово*. Formalitetsnivån mellan käll- och måltextern ändras betydligt, vilket innebär att man utnyttjat den pragmatiska översättningsstrategin *interpersonell förändring*. Detta kan förklaras med den kommunikativa situationen i den aktuella scenen. En hälsning brukar fungera som en positiv artighetsstrategi i och med att dess funktion är att uppmärksamma samtalspartnern. I exemplet ovan har hälsningen dock en negativ effekt. Lang blir inte glad av att främmande människor ”hojtar” till honom på gatan och vill diskutera hans TV-show. Verbet *hojtade* signalerar alltså här en känsla av obehag hos Lang, han är inte intresserad av att folk tränger på och gör ett nummer av honom. I översättningen förstärker den familjära hälsningen *здорово* känslan av detta obehag inför icke-prefererat beteende: i den ryska kulturen bryter *здорово* mot normen för hur obekanta hälsar varandra.

Enligt Saari (1995) kan tilltal i svenskan också ske genom olika slag av vädjanden. Dessa kan betraktas som kontaktsökande strategier i ett samtal i och med att talaren aktivt uppmärksammar sin samtalspartner. Saari (1995:86) påpekar att den vanligaste vädjande partikeln i helsingforsvenskan är *sidu*, därefter kommer *hördu*, sedan *vet du/vet ni* och *hej*. I *Lang* används den vädjande partikeln *sidu* tillsammans med namn (Lang) av Vekku (barmästare) när han ser Lang för första gången efter en längre paus; man kan säga att partikelns funktion är att uppmärksamma den andre och att det finns en mild överraskning i talarens reaktion:

- (9) Han lade på luren och gick till House of Bourbon för att hälsa på Vekku som han inte hade sett sedan sommaren. "**Sidu Lang**", sa Vekku, "dig har man inte sett mycket av... hittade du dendär bruden du sökte?" "Ja, jag hittade henne", svarade Lang, "fast egentligen var det hon som hittade mig."
 "Nå, var hon värd allt letande?" frågade Vekku. "Det var hon", svarade Lang, "hon var värd varenda minut."
 (Kjell Westö. *Lang*. 2002:50)

Он повесил трубку и пошел в «Хаус оф Бурбон» навестить Векку, которого не видел с лета.

— **Здорово, Ланг**, — сказал Векку, — куда это ты пропал?.. Нашел свою девушку?

— Да, нашел, — ответил Ланг, — хотя вообще-то это она меня нашла.

— Ну и что, стоило оно того? — спросил Векку.

— Стоило, — ответил Ланг, — ее я мог бы искать вечно.

(Чель Вестё. *Кристиан Ланг – человек без запаха*. 2005:58)

I måltexten används inte sådana uttryck för vädjan som Saari (1995) beskriver, utan det familjära hälsningsordet *здорово* knyts an till Langs namn. Det är viktigt att notera att namnanvändningen både i måltexten och i källtexten representerar en positiv artighetsstrategi. På det sättet kan man konstatera att tilltalet som består av den vädjande partikeln *sidu* ersätts med det familjära och talspråkliga hälsningsordet *здорово* och därmed förändras en tilltalsform i källtexten till ett hälsningsord i måltexten, vilket innebär *förändrad illokution*.

4.4 Tilltal: *du-* och *ni-tilltal*

Enligt den klassiska studien av Brown och Gilman (1960) har bruket av två tilltalspronomen, såsom *du* och *ni*, sitt ursprung i latinets tilltalsformer *tu* och *vos*. På 400-talet började *vos* användas vid tilltal inför kejsaren och sedan spred sig användningen till andra makthavare. En icke-reciprok användning av *du* och *ni* framträdde: makthavare använde *du* men tilltalades själva med *ni*. Först existerade det ingen regel för användningen av tilltalspronomen mellan människor av samma sociala rang, men gradvis utvecklades differentieringen mellan *du* som solidaritetsmarkör och *ni* som en social avståndsmarkör. Sedan skedde en stegvis övergång till ett reciprokt tilltalsbruk.

Vad gäller ryska språket kan man redan i skrifter från 1100–1600-talen påträffa pronomenet *вы* ('ni') vid tilltal av en enskild person (vanligtvis en makthavare), vilket förmodligen påverkats av den bysantinska tilltals-traditionen. Det var fr.o.m. 1700-talet som pronomenet *вы* fick spridning som ett respektfullt och artigt tilltal under påverkan av den västeuropeiska tal-etiketten, i synnerhet genom påverkan av tyskan och franskan. På 1800-talet blev tilltalspronomenet *вы* en normativ form av artighet först och främst gentemot personer som tillhörde privilegierade klasser (Balakai 2001:92). I det moderna ryska språket har användningen av formellt tilltal många stilistiska effekter beroende på hur mycket respekt man visar gentemot samtalsparten, dennes ålder och kön, hur nära bekanta samtalsdeltagarna är, vilken

roll de har i en given situation. Sammantaget kan man säga att valet av tilltalspronomen i den ryska kommunikativa kulturen beror på:

- det sociala avståndet, dvs. horisontellt avstånd (graden av bekantskap samt förhållandets karaktär)
- statusavstånd, dvs. vertikalt avstånd
- kommunikationsmiljön (officiell/inofficiell)

Larina (2009:380) hävdar att den viktigaste pragmatiska funktionen hos det ryska pronomenet *ты* ('du') är att markera jämlikhet och intimitet medan pronomenet *вы* ('ni') istället markerar ojämlikhet och avstånd. Detta kan förklaras genom högt maktdistansindex inom den ryska kulturen, vilket diskuterades tidigare. Till en obekant person (som uppenbart inte hör till bekantskapskretsen) eller till en människa som är äldre än talaren själv eller har en högre social position använder man pronomenet *вы* ('ni'). Mellan släktingar, bekanta, vänner använder man pronomenet *ты* ('du'). Ett brott mot dessa regler uppfattas som oartigt, dvs. som brott mot den sociala etiketten.

Betydelsen av hur dessa två tilltalspronomen hålls i sär och innehar olika funktioner och roller i den ryska kulturen blir tydlig genom en speciell ritual som föregår övergången från *ni*ande till *du*ande. Ritualen där man höjer ett glas för "broderskap" stadfäster övergången från *ni* till *du* (Sjmeljev 2016:62). Till denna ritual kopplas det ryska uttrycket "dua mig inte för vi har inte druckit för broderskapet" som ska förstås som att man fortfarande anser det som olämpligt att samtalspartnern duar en och föreslår att man återgår till ett mer formellt tilltal.

Också i svenskan finns det en social distinktion mellan tilltalspronomenen *du* och *ni* trots att utvecklingen i svenskan följt ett annat mönster än i t.ex. just ryskan (se Fremer 2018). Svenskans *ni* skiljer sig från motsvarande pronomen i andra språk i och med att *ni*-tilltalet historiskt inte ansågs hövligt, utan titelbruket var dominerande. På 1850-talet inleddes det försök till en *ni*-reform enligt kontinentala förebilder, en kampanj som pågick ända till 1930-talet, men som aldrig fick full verkan. Trots detta blev *ni* under 1900-talet allt vanligare som tilltalsord för främlingar. Mot slutet av 1960-talet kom en s.k. *du*-reform, dvs. tilltal med *du* ersatte i många sammanhang *ni*-tilltal och titelbruk även i offentliga och officiella sammanhang. Efter *du*-reformen blev *du*-tilltalet i Sverige nästan allena rådande. Under 1980-talet började *ni* åter användas som ett hövlighetstilltal men bara ibland i vissa typer av servicesamtal, som Fremer konstaterar (2018:37–41).

Det finns väsentliga skillnader i användningen av tilltalspronomenen mellan källtexten *Lang* och dess ryska översättning. När Christian Lang först träffar Sarita på en pizzarestaurang i Helsingfors är Sarita irriterad över faktumet att restaurangen inte har ett saltkar på bordet och säger det högt några gånger. Lang sitter på samma restaurang och är irriterad över Saritas beteende. På grund av Saritas utseende och att "hennes finska lät bruten" utgår han ifrån att hon är en rysk eller estnisk prostituerad. Därför är den första dialogen mellan Lang och Sarita starkt präglad av irritation och ilska:

- (10) "Sluta nu för fan", sa han, "domhär pizzorna är alldeles tillräckligt salta. Är **ni** så bortskämda där i Petersburg nuförtiden att **ni** inte kan bete **er** hyggligt längre?" "Vadå Petersburg", sa kvinnan förvånad, "varifrån är **du** själv **gubbjävel**? Haparanda?"
(Kjell Westö. *Lang*. 2002:15)

Да хватит возмущаться, — сказал он, — пицца и так соленая. Неужели **вас** настолько избаловали в **вашем** Петербурге, что **вы** уж и вести себя прилично не можете?

— В каком еще Петербурге? — удивилась девушка. — Сам-то **ты** откуда, из Хапаранды?

(Чель Вестё. *Кристиан Ланг – человек без запаха*. 2005:17)

Det är viktigt att notera att *ni*-pronomenet på svenska används generiskt i exemplet ovan och inte som ett tilltalspronomen. Det görs för att indirekt uttala kritik mot Saritas beteende (indirektheten skapas genom placering av Sarita i en grupp av "ni" som inte kan bete sig). Indirektheten används för att skydda eget ansikte, dvs. en negativ artighetsstrategi, för kritik hör till ansiktshotande talhandlingar. Sarita använder däremot tilltalspronomenet *du* som följs av skällsordet *gubbjävel* (som även det fungerar som ett tilltal). I måltexten används pronomenet *ты* ('du') men skällsordet *gubbjävel* har strukits. Trots detta finns det en väsentlig skillnad mellan vad tilltalet signalerar på svenska respektive ryska. Som redan nämnts är ett du-tilltal i svenskan till en obekant människa acceptabelt och neutralt, medan ett du-tilltal till en obekant person i ryska uppfattas som normbrytande och oartigt. Det här kan förklara utelämnningen av skällsordet *gubbjävel* eftersom redan användningen av ett du-tilltal på ryska låter ganska oartigt i kontexter som ovan.

Längre fram i dialogen använder både Lang och Sarita endast du-tilltal i det svenska originalet. I översättningen görs stora förändringar vad gäller just tilltalspronomen: Lang och Sarita använder konsekvent *ni*-tilltal, vilket framgår av exempel (11):

- (11) Sedan sa de i korus: "**Du** har tomatsås kring munnen." Också de förlägna skratt som följde blev samtida, lika långa, frambringade i samma tonläge. När

skratten avklingat sa kvinnan: "Förlåt mig, jag har en dålig dag i dag." Lang svarade: "Det har jag också." Kvinnan sa: "**Du** är inte från Haparanda." "Nej", svarade Lang, "och **du** är nog inte från Petersburg." "Nej, det är jag inte", log kvinnan, "jag har inte ens varit där." "Inte jag heller", sa Lang och fortsatte: "Min farfar och min mormors båda bröder dog i kriget. Vi hatar Ryssland i vår släkt. Det vill säga, jag hatar inte, jag håller bara ett respektfullt avstånd." Han hörde själv hur dum och överdrivet intim hans replik lät och kunde inte stoppa rodnaden: han kände hur det började hetta i kinder och öron. "Så varifrån är **du** då?" frågade han sedan för att avleda hennes uppmärksamhet. "Från ingenstans", sa kvinnan, "så känns det i varje fall. Och **du**?" "Härifrån", svarade Lang och gjorde en handrörelse som avsåg att generöst svepa över staden där utanför. "Jag vet vem **du** är", sa kvinnan, "**du** är Lang, jag har sett **dig** på TV." "Kristus", suckade Lang och gnuggade sig trött i ögonen. "Var inte orolig", sa kvinnan, "jag beundrar **dig** inte alls. Jag tycker **du** avbryter **dina** gäster alldeles för ofta. Dessutom svettas **du** för mycket, **ditt** ansikte glänsar alltid så otäckt den sista kvarten." (Kjell Westö. *Lang*. 2002:16)

А потом они хором сказали:

— У **вас** на губах томатная паста.

И так же хором смущенно рассмеялись.

— **Извините**, у меня сегодня неудачный день, — сказала девушка.

— У меня тоже, — ответил Ланг.

— **Вы** не из Хапаранды, — сказала девушка.

— Нет, — ответил Ланг, — а **вы** не из Петербурга.

— Нет, — улыбнулась девушка, — и даже ни разу там не была.

— Я тоже, — сказал Ланг, — мой дед и оба брата моей бабушки погибли во время войны. У нас в семье ненавидят Россию. Вернее, я ненавижу не испытываю, просто стараюсь соблюдать нейтралитет.

Ланг понял, что слова его прозвучали глупо и чересчур доверительно, и почувствовал, как краска заливает лицо и уши.

— Так откуда **вы**? — спросил он, чтобы отвлечь ее внимание.

— Ниоткуда, — сказала девушка, — по крайней мере, у меня такое чувство. А **вы**?

— Отсюда, — ответил Ланг, показав на город за окном.

— Да знаю я, кто **вы**, — сказала девушка, — **вы** Ланг, я видела вас по телевизору.

— Ну да, конечно, — вздохнул Ланг и устало потер глаза.

— Не волнуйтесь, — успокоила его девушка, — я вовсе не отношусь к числу **ваших** поклонниц. Мне кажется, **вы** слишком часто перебиваете своих гостей. А еще **вы** сильно потеете, последние пятнадцать минут эфира у **вас** просто омерзительно блестит лицо.

(Чель Вестё. *Кристиан Ланг – человек без запаха*. 2005:17–18)

En förklaring till dessa skillnader i utdrag (11) står att finna i de normativa skillnader som finns för tilltalet i ryska respektive svenska. I en kommunikativ situation när två obekanta människor träffas för första gången kan man lätt

dua varandra på svenska, medan det är något som skulle uppfattas som direkt oartigt på ryska; det är därför som Sarita duar Lang i konflikten i (10). När Lang och Sarita byter till en mer artig ton i dialogen anpassar översättaren sig till målspråkets normer, enligt vilka obekanta människor alltid niar varandra på ryska; exempel (11). Översättaren använder här strategin *interpersonell förändring*, som omfattar förändringar i formalitetsnivån. Kommunikationen mellan Lang och Sarita blir mer formell på ryska, vilket tilltalspronomenen återspeglar. Tilläggs kan att längre fram i den ryska versionen börjar Lang och Sarita dua varandra. De är redan bekanta när de träffas för andra gången; det sociala avståndet elimineras och då är det acceptabelt och förväntat att använda du-tilltal även på ryska.

Sammantaget kan man konstatera att översättningsstrategier som *interpersonell förändring* samt *förändrad illokution* kunde observeras vid översättning av hälsningar och tilltalsformer. De här strategierna löser översättningsproblem som härstammar från skillnaderna i hälsnings- och tilltalskonventionerna mellan finländska och ryska kommunikativa kulturer. Så som i fallet med översättning av begäran och direktiv är översättningsmönstret även här målspråksinriktat, dvs. det anpassar måltexten till målspråksnormer. *Professionella normer* (i Chestermans termer) spelar igen en viktig roll: översättaren känner sitt ansvar för måltexten som ska bli accepterad i målspråkskulturen. Översättaren fungerar som kommunikationsexpert och säkerställer att kommunikationen mellan karaktärerna i måltexten sker smidigt och läsaren får rätt uppfattning om relationerna mellan karaktärerna genom användningen av hälsnings- och tilltalsformer som är adekvata i den ryska kommunikativa kulturen.

5. Sammanfattning

Artighet är en viktig del av kommunikationen mellan människor. Artighet omfattar dock mycket mer än bara konventionella artighetsuttryck: den spelar en viktig pragmatisk roll som i allmänhet skyddar deltagarnas sociala ansikte i kommunikationen. I praktiken uttrycks artighet genom olika artighetsstrategier som Brown & Levinson (1987) indelar i två grupper: negativa och positiva. Negativa artighetsstrategier tillämpas när det finns ett behov av att tona ner/förmildra vissa talhandlingar som kan uppfattas potentiellt ansikts-hotande, t.ex. sådana med vilka man uppmanar den andra att utföra en handling eller med vilka man påverkar den andras intressen eller känslor, så som vid begäran och förbud. Med positiva artighetsstrategier i sin tur visar talaren sin strävan mot ömsesidighet: att uppmärksamma, förstå och samarbeta med samtalspartnern, t.ex. när man hälsar, tackar och tilltalar den andra.

Brown och Levinsons ursprungliga antagande var att artighetsstrategier är universella, dvs. giltiga för alla kulturer. Just det här antagandet har kritiserats av ett flertal forskare, eftersom artighet kan signaleras och uppfattas på olika sätt i olika kulturer. Det är felaktigt att påstå att ett folk är mer artigt än ett annat, eftersom det inte finns någon "kulturfri" bas att utgå ifrån då vi ska bestämma graden av artighet. Olika kulturer använder olika artighetsstrategier i olika utsträckning och de har olika betydelser i olika kulturer, och detta uppmärksammas bland annat vid översättning. Artighetsstrategier som används i vissa kommunikativa situationer i en kultur kan uppfattas som olämpliga eller direkt oartiga i samma typ av situationer i en annan kultur.

Asymmetrier i artighetssystemen kan relateras till begreppet kulturdimension, dvs. en aspekt av en kultur som kan mätas i förhållande till andra kulturer (se Hofstede 1978; House m.fl. 2004). Sådana kulturdimensioner som makt-distanst samt kollektivism/individualism är i synnerhet viktiga för en jämförelse av artighetssystem, eftersom de här kulturdimensionerna återspeglar sociala relationer i ett samhälle. Enligt resultat av både Hofstede (1978) samt GLOBE-projektet (House m.fl. 2004) har Ryssland ett högre makt-distanst-index än Finland. Den här skillnaden förklarar sådana kommunikativa mönster på ryska som användningen av *ni*-tilltal i formella situationer, till människor som är äldre eller som har en högre social status. I den finländska kulturen däremot är det acceptabelt att använda *du*-tilltal i de flesta kommunikativa situationer på svenska. Vad gäller finska, påpekar Lappalainen (2015:99) att Sverige och svenskt språkbruk har påverkat spridningen av *du*-tilltal i finskan men trots detta används *ni*-tilltal i vissa kundservicesamtal samt att valet av *ni*-tilltal på finska kan påverkas av samtalspartners ålder, graden av bekantskap och den kommunikativa situationen.

Individualismindexet är i sin tur högre i Finland än i Ryssland och detta återspeglas i de sociala begränsningarna som finns för användningen av imperativformer, som i många fall kan uppfattas som oartiga när en begäran formuleras. I den ryska kommunikativa kulturen är imperativformer (gärna med artighetsmarkörer) tvärtom normen i de flesta kommunikativa situationer och fungerar således som ett neutralt sätt att uttrycka begäran.

Analysen av översättningen av artighetsstrategier från svenska till ryska i Kjell Westös roman *Lang* visade att översättaren väljer att anpassa måltextern till målkultursnormer, dvs. att utföra en acceptansinriktad översättning. Detta sammanfaller med *förväntningsnormen* för moderna litterära översättningar, som förväntas vara lätta att läsa och förstå (utan onaturliga eller konstlade element). Översättaren väljer att anpassa sig till asymmetrin i artighetssystemen när detta blir aktuellt: översättaren förändrar artighetsstrategier som hör till källkulturen enligt de artighetskonventioner som existerar i målkulturen. Min analys visade att detta görs både när det gäller översättning av

begäran och direktiv (dvs. sådana talhandlingar som är knutna till negativa artighetsstrategier) och hälsningar och tilltalsformer (dvs. sådana talhandlingar som är knutna till positiva artighetsstrategier). Ett flertal pragmatiska översättningsstrategier används vid de här förändringarna: *förändrad explicitet, förändrad illokution, interpersonell förändring, kulturell filtrering*. Det är värt att notera att översättaren tydligen också styrs av *professionella översättningsnormer* eftersom hon fungerar som en kommunikationsexpert som ska garantera en smidig kommunikation mellan texten och läsaren. Översättaren garanterar att de kommunikativa situationer som utspelar sig i romanen fungerar på motsvarande sätt i måltexten som i källtexten. För detta väljs sådana pragmatiska översättningsstrategier som lyckas överföra artighet från ett språk och en kultur till ett annat språk och en annan kultur så att den kommunikativa effekten motsvaras av det som eftersträvas i originalet. Denna fallstudie bidrar sålunda till en kumulativ kännedom om vilka krav artighetsstrategier ställer för översättning i allmänhet och för översättning inom språkparet svenska–ryska i synnerhet.

Litteratur

- Andersson, Lars-Gunnar (1996). Hej, hej, hemskt mycket hej. I: Thelander, Mats, Lennart Elmevik, Britt-Louise Gunnarsson & Björn Melander (red.), *Samspel & variation. Språkliga studier tillägnade Bengt Nordberg på 60-årsdagen*. Uppsala: Uppsala universitet. S. 31–42.
- Balakaj, Anatolij (2001). *Slovar' russkogo retsevogo etiketa* [En ordbok över ryska etikettformer]. Moskva: AST-Press.
- Blum-Kulka, Shoshana; House, Juliane & Kasper, Gabriel (1989). *Cross cultural pragmatics: Requests and apologies*. Norwood, NJ: Ablex.
- Blum-Kulka, Shoshana (1987). Indirectness and politeness: Same or different? *Journal of Pragmatics*, 11(2), s. 131–146.
- Blum-Kulka, Shoshana & Olshtain, Elite (1984). Requests and Apologies: A Cross-Cultural Study of Speech Act. Realization Patterns (CCSARP). *Applied Linguistics*, Vol. 5, No. 3, s. 196–213.
- Bolden, Galina (2017). Requests for here-and-now actions in Russian conversation. I: Marja-Leena Sorjonen, et al. (red.), *Imperative Turns at Talk: The Design of Directives in Action*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. S. 175–211.
- Brown, Roger & Gilman, Albert (1972) [1960]. The Pronouns of Power and Solidarity. I: Giglioli, P. P. (red.), *Language and Social Context*. Harmondsworth: Penguin Books. S. 252–282.
- Brown, Penelope & Levinson, Stephen. C. (1987). *Politeness: some universals in language usage*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Chesterman, Andrew (1997). *Memes of Translation: The Spread of Ideas in Translation Theory*. Amsterdam: John Benjamins.

- Chesterman, Andrew (2016) [1997]. *Memes of translation: The spread of ideas in translation theory. Revised edition.* Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Chesterman, Andrew (2017). *Reflections on Translation Theory: Selected Papers 1993 – 2014.* Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Elert, Claes-Christian (1980). Artighetsuttryck i svenskan. Yttranden i rutinmässiga interaktioner. *Nysvenska studier* 59–60, s. 429–442.
- Fremer, Maria (2018). *Tilltal i reklamfilm: Du-reformen i ett historiskt perspektiv.* Akademisk avhandling. Nordica Helsingiensia 55. Helsingfors: Unigrafia.
- Goffman, Erving (1967). *Interaction ritual: essays on face-to-face behavior.* New York: Doubleday.
- Goffman, Erving (1972). Face-work: an analysis of ritual elements in social interaction. I: Laver, Hutcheson (red.), *Communication in face-to-face interaction.* Harmondsworth: Penguin. S. 319–346.
- Haapamäki, Saara & Eriksson, Harriet (2017). Flerspråkighet i Kjell Westös romaner: Om en analysmodell och dess tillämpning. *Språk och stil NF* 27, s.159–188.
- Hofstede, Gerard Hendrik; Hofstede, Gert Jan & Minkov, Michael (2010). *Cultures and Organizations: Software for the Mind, Third Edition.* USA: McGraw-Hill.
- Hofstede, Gerard Hendrik (1984). *Culture's Consequences: International Differences in Work-Related Values.* Beverly Hills, CA: Sage Publications.
- Hofstede, Gerard Hendrik (1991). *Cultures and organizations: Software of the mind.* London: McGraw-Hill.
- House, Robert J.; Hanges, Paul. J.; Javidan, Mansour; Dorfman, Peter. W.; Gupta, Vipin (2004). *Culture, Leadership, and Organizations: The GLOBE Study of 62 Societies.* Thousand Oaks: Sage Publications.
- Lappalainen, Ruut Hanna-Maaria (2015). Sinä vai te vai sekä että? Puhuttelukäytännöt suomen kielessä. I: Johanna Isosävi & Hanna Lappalainen (red.). *Saako sinutella vai täytyykö teititellä?: Tutkimuksia eurooppalaisten kielten puhuttelukäytännöistä.* Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. S. 72-104.
- Larina, Tatiana (2009). *Kategorija vezjlivosti i stil' kommunikatsii: sopostavlenie anglijskih i russkih lingvokul'turnyh traditsij* [En kategori av artighet och kommunikationsstil: jämförelse av engelska och ryska lingvokulturella traditioner]. Moskva: Jazyki slavjanskih kul'tur.
- Linell, Per (1998). *Approaching dialogue. Talk, interaction and contexts in dialogical perspectives. Impact, Studies in language and society.* 3. Philadelphia/Amsterdam: John Benjamins.
- Lindström, Jan Krister (2000). Hälsning, tack, avsked. Artighetsfraser in institutionella samtal. I: Kyllikki Keski-Raasakka & Pirjo Söderholm (red.), *Svenskan i Finland* 5. Joensuu: Joensuu universitet. S. 138–149.
- Keevallik, Leelo & Lindström, Jan Krister (2017). Språkvetenskap och interaktionsforskning . I: Håkansson & Karlsson (red), *Varför språkvetenskap?: Kunskapsintressen, studieobjekt och drivkrafter.* Lund: Studentlitteratur. S. 91–110.
- Korsström, Tuva (2002). Westös thriller gisslar samtiden. I: *Hufvudstadsbladet.* 22.9.2002.
- Mara, Johanna & Huldén, Lena (2000). ”Långväga främmande tar man i hand när man hälsar”. Hälsningsvanor, tilltal och omtal i Svenskfinland under 1900-talet. *Svenska litteratursällskapet informerar* 7, s. 1–47.

- Nilsson, Jenny; Norrby, Catrin; Wide, Camilla, Lindström, Jan Krister (2016). Hälsningsfrasers sociala värde i sverigesvenskt och finlandssvenskt talspråk. *Svenska landsmål och svenskt folkliv*, vol. 139, s.137–167.
- Nilsson, Jenny & Catrin Norrby (2017). Hej, hej, hemskt mycket hej 2.0. I: Emma Sköldberg, Maia Andréasson, Henrietta Adamsson Eryd, Filippa Lindahl, Sven Lindström, Julia Prentice & Malin Sandberg (red.), *Svenskans beskrivning 35*. Göteborg: Göteborgs universitet. S. 229–242.
- Tallberg-Nygård, Manuela (2017). *Semiosfärerna över Helsingfors: Kjell Westös romankvartett i intrakulturell och interkulturell översättning*. Akademisk doktorsavhandling. Helsingfors: Unigrafia.
- Thomas, Jenny (1995). *Meaning in interaction, an introduction to pragmatics*. London & New York: Longman.
- Saari, Mirja (1995). ”Jo, nu kunde vi festa nog?”. Synpunkter på svenskt språkbruk i Sverige och Finland. *Folkmålsstudier* 36, s. 75–108.
- Sjmeljev, Aleksej (2016). Ty i vy v russkom retsevom etikete: variativnost norm [Du och Ni i ryskt språketikett: normvariationer] RSUH/RGGU BULLETIN. *Historia. Filologi. Kulturella studier. Orientalia Studier*. Vol. 2016 (9), s. 1–66.
- Spencer-Oatey, Helen (2008). Introduction: Language, culture and rapport management; Rapport management: A framework for analysis. I: Spencer-Oatey (red.), *Culturally speaking. Managing rapport in talk across cultures*. London & New York: Continuum. S. 1–46.
- Toury, Gideon (1995). *Descriptive translation studies – and beyond*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Vehmas-Thesslund, Inkeri (2015). Kunnioitettu Aleksei Sergejevitš! Venäjän puhuttelu kielenoppijan ja kääntäjän näkökulmasta. I: Johanna Isosävi ; Hanna Lappalainen (red.). *Saako sinutella vai täytyykö teitillä?: Tutkimuksia eurooppalaisten kielten puhuttelukäytännöistä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. S. 135–182.
- Venuti, Lawrence (2008) [1995]. *The translator's invisibility: A history of translation*. London: Routledge.
- Vostrov, Aleksei (2018). Sjvedojazytnaja finskaja literatura na russkom jazyke: tendencii dvuh s polovinoj desjatiletij [Svenspråkig finsk litteratur på ryska: tendenser av två och ett halvt årtionde]. *LiteraruS* 3/2018, s. 81–85.
- Watts, Robert (2003). *Politeness*. Cambridge: Cambridge University Press.

Material

- Westö, Kjell (2002). *Lang*. Helsingfors: Söderströms.
- Westö, Kjell (2005). Kristian Lang– tjelovek bez zapaha. [Christian Lang – den doftlösa mannen]. Moskva: Tekst.

Elektroniska källor

- Data för 6 kulturdimensioner för Finland och Ryssland enligt Hofstede (1984, 1991; Hofstede & Minkov 2010), hämtad 02.03.2020, <<https://www.hofstede-insights.com/country-comparison/finland,russia/>>.

Data för 9 kulturdimensioner för Finland enligt GLOBE-projektet (House, m.fl. 2004), hämtad 02.03.2020,

<<https://globeproject.com/results/countries/FIN?menu=country#country>>.

Data för 9 kulturdimensioner för Ryssland enligt GLOBE-projektet (House, m.fl. 2004), hämtad 02.03.2020,

<<https://globeproject.com/results/countries/RUS?menu=country#country>>.

Recension av en ny rysk översättning av Tove Janssons bok *Trollkarlens hatt* 2018, hämtad 02.03.2020, <<http://chitaem-vmeste.ru/reviews/shlyapa-volshebrika>>.